

Μνήμων

Τόμ. 14 (1992)

Ο «ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΠΕΙΡΑΣΜΟΣ» ΤΟΥ ΚΚΕ, ΙΟΥΛΙΟΣ 1947

ΘΑΝΑΣΗΣ Δ. ΣΦΗΚΑΣ

doi: [10.12681/mnimon.179](https://doi.org/10.12681/mnimon.179)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΦΗΚΑΣ Θ. Δ. (1992). Ο «ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΠΕΙΡΑΣΜΟΣ» ΤΟΥ ΚΚΕ, ΙΟΥΛΙΟΣ 1947. *Μνήμων*, 14, 151-175. <https://doi.org/10.12681/mnimon.179>

Ο «ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΠΕΙΡΑΣΜΟΣ» ΤΟΥ ΚΚΕ, ΙΟΥΛ. 1947

Στην ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου του 1946-1947 κάποια γεγονότα ξεχωρίζουν κατά το ότι επέδρασαν καταλυτικά στην εξέλιξη της διαμάχης. Μεταξύ αυτών η Δεύτερη Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος τον Φεβρουάριο του 1946, η οποία διαμόρφωσε τη στρατηγική επιδίωξη και τακτικές επιλογές του ΚΚΕ για τους επόμενους δεκαοκτώ μήνες· η πλήρης επιστροφή στην προπολεμική τάξη πραγμάτων με τις εκλογές της 31ης Μαρτίου και το δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου 1946, εξελίξεις που επηρέασαν δυσμενώς τις δυνατότητες ειρηνικής λύσης του πολιτικού προβλήματος της χώρας· και, βέβαια, η έλευση της Εξεταστικής Επιτροπής του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών τον Ιανουάριο του 1947, η οποία, μολονότι αναζωπύρωσε τις ελπίδες της Αριστεράς για κάποιο συμβιβασμό, κατέδειξε τις διαθέσεις της Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής¹. Ωστόσο μία από τις σημαντικότερες εξελίξεις σημειώθηκε το καλοκαίρι του 1947, όταν οι επαφές μεταξύ του ΚΚΕ και διαφόρων αστών πολιτικών στην Αθήνα κλιμακώθηκαν με την ειρηνευτική πρωτοβουλία των κομμουνιστών τον Ιούλιο. Σκοπός της μελέτης αυτής είναι να αναπλάσει αυτό το επεισόδιο, το οποίο, τουλάχιστον για το ΚΚΕ, επρόκειτο σε μεγάλο βαθμό να προσδιορίσει τη μελλοντική πορεία της σύρραξης.

Όσα ακολουθούν θα μπορούσαν να εκληφθούν ως συμβολή ενάντια στις υπερβολικά «ντετερμινιστικές» ερμηνείες του εμφυλίου πολέμου. Αν και αρχικά επιβλήθηκαν από τους εκατέρωθεν πρωταγωνιστές της εποχής, και παρά το πέρασμα τεσσάρων και πλέον δεκαετιών, οι ερμηνείες αυτές εν μέρει εξα-

1. Βλ. Ole L. Smith, «The Problems of the Second Plenum of the Central Committee of the KKE, 1946», *Journal of the Hellenic Diaspora* 12 (1985) 43-64. Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, «Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946: Προοίμιο του Εμφυλίου Πολέμου», στο: Γ. Ο. Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950: Ένα Έθνος σε κρίση*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, 307-340· Β. Κουφουδάκης, «Οι Ηνωμένες Πολιτείες, Τα Ηνωμένα Έθνη, και το Ελληνικό Ζήτημα, 1946-1952» στο: Γ. Ο. Ιατρίδης (επιμ.), *ό.π.*, 487-527.

κολουθούν να εμποδίζουν μια ιστορικά προσανατολισμένη και ισόρροπη ανάλυση της περιόδου. Για τους αντιπάλους του ΚΚΕ, οι Έλληνες κομμουνιστές εξαπέλυσαν εξαρχής τη σοσιαλιστική επανάσταση με σκοπό την υποταγή της χώρας στον Στάλιν· η αυτόματη αντίδραση των κομμουνιστών ήταν η ασάνιστη απόρριψη των αστών πολιτικών ως αντιδραστικών μαριονετών που υπάκουαν στα βρετανικά και αμερικανικά κελεύσματα για την βίαια υποταγή της ελληνικής Αριστεράς. Η μελέτη αυτή θα επιχειρήσει να δείξει ότι, αν μη τι άλλο, τέτοιοι απόλυτοι όροι αδικούν κατάφωρα την πολυπλοκότητα των κινήτρων της κάθε πλευράς. Σε τελευταία ανάλυση, όπως πρόσφορα υπενθυμίζει ο Τζων Λούις Γκάντις, «η ιστορία... δεν έπρεπε αναγκαστικά να εξελιχθεί κατά τον τρόπο που εξελίχθηκε». Οι ιστορικοί, ορισμένες φορές υπό την υπέρμετρη επιρροή των αντιλήψεων αυτών για τους οποίους γράφουν, τείνουν να διακρίνουν στα ιστορικά φαινόμενα αυτό ακριβώς που ψάχνουν. Ενίοτε το πλεονέκτημα της εκ των υστέρων γνώσης καθίσταται μειονέκτημα, με αποτέλεσμα η ενόραση αυτού που συμβαίνει σε μια δεδομένη στιγμή να θολώνει από τις συσσωρευμένες εντυπώσεις αυτού που έμελλε να συμβεί αργότερα. Ο κίνδυνος τον οποίο ο Γκάντις ορίζει ως «την τυραννία του να γνωρίζεις τί συνέβη μετά» μετριάζεται από την προσπάθεια να αποκτήσει κανείς αίσθηση του πώς φαίνονταν τα πράγματα τη στιγμή που συνέβαιναν, και όχι πώς φαίνονται υπό το πρίσμα κατοπινής προοπτικής².

Συνεπώς μια αυστηρά ιστορική προσέγγιση — και με αυτό νοείται η εξέταση όλων των διαθέσιμων σχετικών πηγών, χωρίς αναχρονισμούς και κατάχρηση του πλεονεκτήματος της εκ των υστέρων γνώσης — παρέχει την καλύτερη εγγύηση διαχωρισμού του αναλυτικού «τί έγινε» από το συγκινησιακό και υπέρμετρα αξιολογικό «τί θα έπρεπε να είχε γίνει». Υπό αυτό το μεθοδολογικό πρίσμα, το πρώτο μέρος της μελέτης θα επιχειρήσει να σκιαγραφήσει εκτενώς την προϊστορία της ειρηνευτικής πρωτοβουλίας του ΚΚΕ τον Ιούλιο του 1947, με σκοπό να δείξει ότι δεν επρόκειτο περί μεμονωμένου συμβάντος, αλλά περί απόρριψης της πολιτικής των κομμουνιστών από τον Φεβρουάριο του 1946. Το δεύτερο μέρος θα αποδώσει με λεπτομέρεια τις επαφές μεταξύ του ΚΚΕ και των αστών πολιτικών, με ιδιαίτερη έμφαση στις θέσεις των ΗΠΑ και της Βρετανίας, εφόσον αυτές συνέβαλαν αποφασιστικά στο αποτέλεσμα. Τέλος, θα γίνει μια προσπάθεια να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα και να δικαιολογηθεί η άποψη ότι το υπό εξέταση θέμα ήταν πράγματι σημείο καμπής στην ιστορία του εμφυλίου πολέμου.

2. J. L. Gaddis, *The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War*, New York 1987, 146, 21.

I

Η ειρηνευτική πρωτοβουλία του ΚΚΕ τον Ιούλιο του 1947 είχε τις καταβολές της στη διαμόρφωση της πολιτικής του κόμματος από τη Δωδέκατη Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής και το Έβδομο Συνέδριο (Ιούνιος-Οκτώβριος 1945) έως τη Δεύτερη Ολομέλεια του Φεβρουαρίου 1946. Κατά τη διάρκεια του 1945 το ΚΚΕ επεδίωξε την εξάπλωση της λαϊκής βάσης και επιρροής του με στόχο την ειρηνική εξέλιξη της πολιτικής κατάστασης. Στρατηγικός προσανατολισμός της δράσης των κομμουνιστών ήταν ο σχηματισμός κυβέρνησης με τη συμμετοχή του ΕΑΜ, εφόσον, κατά την άποψή τους, μόνο μια τέτοια κυβέρνηση θα ήταν ικανή να διασφαλίσει ειρηνικές διεργασίες. Η Δωδέκατη Ολομέλεια και το Έβδομο Συνέδριο κάλεσαν τους αριστερούς να οργανώσουν («μαζική λαϊκή αυτοάμυνα») έναντι της Λευκής Τρομοκρατίας και των διάχυτων φημών περί επερχόμενου μοναρχικού πραξικοπήματος, ωστόσο το μέτρο αυτό είχε αμυντικό χαρακτήρα. Ιδιαίτερα η υιοθέτηση του Προγράμματος Λαϊκής Δημοκρατίας από το Έβδομο Συνέδριο τον Οκτώβριο του 1945 ενισχύει την άποψη ότι ως το τέλος του έτους αυτού το ΚΚΕ προσανατολιζόταν προς ειρηνικές μορφές πάλης³.

Η μεταστροφή της πολιτικής του κόμματος σημειώθηκε στη Δεύτερη Ολομέλεια της ΚΕ τον Φεβρουάριο του 1946. Για την πληρέστερη κατανόηση της απόφασης που πάρθηκε τότε πρέπει να λεχθεί ότι το ΚΚΕ είχε απογοητευθεί από την αποτυχία του Φιλελεύθερου ηγέτη Θεμιστοκλή Σοφούλη, ο οποίος είχε αναλάβει πρωθυπουργός το Νοέμβριο του 1945, να τερματίσει τον διωγμό της Αριστεράς, τη διατήρηση 40.000 βρετανών στρατιωτών και τη συνεχιζόμενη επέμβαση της Βρετανίας η οποία είχε καταστήσει τη χώρα κάτι σαν Βρετανικό Προτεκτοράτο⁴, και, τέλος, από την αυξανόμενη αδιαλλαξία της μοναρχικής παράταξης⁵. Εν μέσω αυτών των περιστάσεων, η Δεύ-

3. Για τις πολιτικές αποφάσεις της Δωδέκατης Ολομέλειας και του Εβδομού Συνεδρίου βλ. ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, (εφεξής Ε.Κ.), τ. VI, Αθήνα 1987, αρ. 706 και 720. Για το Πρόγραμμα Λαϊκής Δημοκρατίας βλ. ΚΚΕ, *ό.π.*, 388-395. Για μια έγκυρη ανάλυση της πολιτικής του ΚΚΕ το 1945-1947 βλ. Ole L. Smith, «Self-defence and Communist Policy 1945-1947», στο: L. Baerentzen, J. O. Iatrides, Ole L. Smith (επιμ.), *Studies in the History of the Greek Civil War 1945-1949*, Κοπεγχάγη 1987, 159-177.

4. H. Thomas, *Armed truce: The beginnings of the Cold War 1945-1946*, Λονδίνο 1986, 326, 545· N. Κλάιβ, *Εμπειρία στην Ελλάδα (1943-1948)*, Αθήνα χ.χ., 174.

5. Σε κύριο άρθρο της για τις επερχόμενες εκλογές, η Βραδινή έγραφε στις 8 Φεβρουαρίου 1946: «Το ΕΑΜ δεν θα μετάσχη. Διότι έχει συμφέρον να μη μετάσχη. Και οδηγίας. Αλλά και αν επρόκειτο να μετάσχη, ο κόσμος δεν δίνει μίαν δεκάραν. Μειοψηφία είναι. Το μέτρομα θα γίνει με τους ψήφους της Αποχής. Όσοι ψηφίσουν θα είναι Ελλιάς. Όσοι δεν ψηφίσουν θα είναι Βουλγαρία... Αλλά εσκέφθητε τί θα είναι έστω και δέκα εκαμ-βούλγαροι εις την Βουλήν; Δυναμίτις και προδοσία και εθνική εντροπή».

τερη Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ αποφάσισε τη βαθμηδόν ανάπτυξη ανταρτικής δράσης ανάλογα με τις συνθήκες στις διάφορες περιοχές της χώρας. Σύμφωνα με τον Νίκο Ζαχαριάδη, ο οποίος φέρει την πατρότητα της απόφασης, πρωταρχικά το ξεδίπλωμα της ένοπλης αντίστασης στην ένοπλη τρομοκρατία της αντίδρασης αποτελεί πρόσθετο δυναμικό μέσο πίεσης στον αντίπαλο για την ειρηνική, ομαλή εξέλιξη και μονάχα στην πορεία της πάλης, εφόσον η εξέλιξη αυτή θα γινότανε ολοκληρωτικά δύσκολη και αδύνατη, ο ένοπλος αγώνας θα περάσει από την άμυνα στην επίθεση»⁶.

Αν και από διαφορετικές αφετηρίες, οι δύο πλέον έγκυρες αναλύσεις της πολιτικής του ΚΚΕ ερμηνεύουν τη διπλή στρατηγική κατά τον ίδιο τρόπο. Ο Όλε Σμιτ θεωρεί ότι το ΚΚΕ προσπάθησε να δώσει μεγαλύτερο βάρος στη νομιμότητα ώστε να αποτρέψει τον εμφύλιο, δείχνοντας έτσι μεγαλύτερη υπευθυνότητα από τους αντιπάλους του, των οποίων η αδιαλλαξία τελικά περιόρισε τις επιλογές των κομμουνιστών. Από την άλλη πλευρά, ο Πέτρος Σταυράκης θεωρεί ότι η πολιτική του Ζαχαριάδη απέρρεε από την προσπάθεια του αρχηγού του ΚΚΕ να προσαρμόσει τη δράση του κόμματος στη στρατηγική επιδίωξη της Σοβιετικής Ένωσης να περιορίσει τη βρετανική ηγεμονία στην Ανατολική Μεσόγειο, κατά τρόπο όμως έμμεσο ώστε να μην προκαλέσει την ανάμιξη των Αμερικανών στην περιοχή⁷. Οποιαδήποτε ερμηνεία κι αν δεχθεί κανείς, είναι φανερό ότι η Δεύτερη Ολομέλεια δεν αποφάσισε γενική εξέγερση, αλλά το συνδυασμό νόμιμων πολιτικών αγώνων και ένοπλης δράσης με αρχικό στόχο την εξασφάλιση παραχωρήσεων από την ελληνική κυβέρνηση. Παράλληλα, σε περίπτωση που αυτό θα αποδεικνυόταν αδύνατο, η Ολομέλεια έθεσε τις βάσεις για μια πιο επιθετική πολιτική στο μέλλον. Μετά την λήψη της απόφασης, ο Ζαχαριάδης πήγε στο εξωτερικό, όπου ζήτησε τη συμβουλή επιφανών ξένων κομμουνιστών ηγετών. Ο Τίτο, ο Δημητρώφ, το Κομμουνιστικό Κόμμα της Τσεχοσλοβακίας και οι Σοβιετικοί (οι τελευταίοι πιθανόν διά στόματος του ίδιου του Στάλιν) συμφώνησαν με την πολιτική του ΚΚΕ όπως διαμορφώθηκε από τη Δεύτερη Ολομέλεια⁸.

6. Β. Μπαρτζιώτας, *Ο Αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας*, 3η έκδοση Αθήνα 1985, 30. Βλ. επίσης Γ. Μπλάνας, *Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949: Όπως τα Έζησα*, Αθήνα 1976, 72.

7. Ole L. Smith, *Self-defence and Communist Policy, και Problems of the Second Plenum* P. J. Stavrakis, *Moscow and Greek Communism 1944-1949*, Ithaca και Λονδίνο 1989.

8. Βλ. την ομιλία του Ζαχαριάδη στην 7η Ολομέλεια του 1957 στο: Π. Δημητρίου (επιμ.), *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, τ. Ι, Αθήνα 1978, 94· Γ. Βοντίτσος-Γούσινας, *Οι Αιτίες για τις Ήττες, τη Διάσπαση του ΚΚΕ και της Ελληνικής Αριστεράς*, τ. ΙΙ, Αθήνα 1977, 151, 250· Α. Π. Ελευθερίου, *Συνομιλίες με τον Νίκο Ζαχαριάδη*, Αθήνα 1986, 34-35·

Βαδίζοντας το δύσκολο δρόμο της διπλής στρατηγικής, το ΚΚΕ και το ΕΑΜ απηύθυναν προς την ελληνική κυβέρνηση και τις Μεγάλες Δυνάμεις πάμπολλες εκκλήσεις για μια συμβιβαστική διευθέτηση — πράγμα που δηλώνει ότι ώς το τέλος του 1946 η ειρηνευτική πλευρά της πολιτικής του ΚΚΕ είχε προτεραιότητα έναντι της ένοπλης αντιπαράθεσης. Στις 8 Απριλίου 1946, μόλις μια βδομάδα μετά τις εκλογές από τις οποίες η Αριστερά είχε απόσχει, το ΕΑΜ κάλεσε τις ΗΠΑ, την ΕΣΣΔ, τη Γαλλία και τη Βρετανία να εφαρμόσουν στην περίπτωση της Ελλάδος τη Συμφωνία της Γιάλτας — διά της οποίας μια αντιπροσωπευτική κυβέρνηση θα δημιουργούσε προϋποθέσεις για ελεύθερες εκλογές — ή να εναποθέσουν το ζήτημα στον ΟΗΕ, ο οποίος θα το επέλυε «διά συμπαράστασης και ουσιαστικής συνεργήσεως και των Τριών Μεγάλων Δυνάμεων». Στις 29 Ιουνίου και 10 Ιουλίου, σε άρθρα του στο *Ριζοσπάστη*, ο Ζαχαριάδης διατύπωσε την προθυμία του ΚΚΕ να συζητήσει κάθε μέτρο που θα συνέβαλε στην ομαλότητα και καλούσε όλα τα κόμματα να προχωρήσουν σε συμφωνία που θα αποκαθιστούσε την τάξη και θα επέτρεπε την ελεύθερη έκφραση της λαϊκής βούλησης στο δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου. Κατά την περίοδο Ιουνίου-Ιουλίου 1946 ο *Ριζοσπάστης* προέβλεπε το σύνθημα του ΚΚΕ για συμφιλίωση και σχεδόν καθημερινά ανέφερε περιπτώσεις όπου αυτό είχε πραγματοποιηθεί σε τοπικό επίπεδο⁹.

Η δυσκολία για το ΚΚΕ ήταν ότι όχι μόνον αυτές οι εκκλήσεις δεν έβρισκαν ανταπόκριση, αλλά ακόμη ότι η περιορισμένη ανταρτική δράση έφερε καρπούς αντίθετους από τους αναμενόμενους. Η ένταση της τρομοκρατίας μετά την εκλογική νίκη του Λαϊκού Κόμματος ώθησε περισσότερους αριστερούς στα βουνά, με αποτέλεσμα την εξάπλωση του ανάρτικου στη βόρεια Ελλάδα. Η χώρα άρχισε να περιστρέφεται στην τροχιά ενός φαύλου κύκλου όπου όσο πιο πολύ το κράτος προσπαθούσε να καταστείλει, τόσο μεγαλύτερη ήταν η αντίσταση που προκάλυψε και όσο μεγαλύτερη ήταν η αντίσταση που προκάλυψε, τόσο δεινότερα τα μέτρα που λάμβανε. Στις 18 Ιουνίου 1946 η ελληνική Βουλή υιοθέτησε το περιώνυμο Γ' Ψήφισμα «περί εκτάκτων μέτρων αφορώντων την δημοσίαν τάξιν και ασφάλειαν», το οποίο το ΚΚΕ αμέσως κατήγγειλε ως φασιστικό μέτρο που θα οδηγούσε σε ανοικτό εμφύλιο πόλεμο. Το ΕΑΜ έστειλε στους πρεσβευτές των τεσσάρων Μεγάλων υπόμνημα διαμαρτυρίας, ενώ ακόμη και το ίδιο το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών δια-

Ανοιχτό Γράμμα του Ζαχαριάδη προς τον ελληνικό λαό (1968), στο Α. Π. Ελευθερίου· ό.π., 115· P. J. Stavrakis, ό.π., 109· Ole L. Smith, *Problems of the Second Plenum*, 43-62.

9. ΚΚΕ, Ε.Κ., τ. VI, 434-436: Τηλεγράφημα των Κομμάτων της Αριστεράς προς τις τέσσερις Δυνάμεις, 8 Απριλίου 1946· *Ριζοσπάστης*, 6, 21, 22, 25, 29, 30 Ιουνίου 1946· 1, 2, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 19, 23 Ιουλίου 1946.

τύπωσε επιφυλάξεις για τα μέτρα και συνέστησε στην ελληνική κυβέρνηση εγκράτεια στην εφαρμογή τους¹⁰.

Μια πιο χαρακτηριστική εκδήλωση της διπλής στρατηγικής του Ζαχαριάδη σημειώθηκε στα μέσα Ιουλίου 1946, όταν σε μια προσπάθεια να ασκήσει μεγαλύτερη πίεση στην κυβέρνηση, ο ηγέτης του ΚΚΕ διέταξε τον Μάρκο Βαφειάδη να εφαρμόσει την απόφαση της Δεύτερης Ολομέλειας για ενιαία καθοδήγηση των ανταρτικών ομάδων¹¹. Όμως τον Αύγουστο του ιδίου έτους ο Ζαχαριάδης ανέλαβε μια σημαντική — και συχνά παραγνωρισμένη, αν όχι άγνωστη — πρωτοβουλία η οποία ενισχύει την άποψη ότι το ΚΚΕ ακόμη πάσχιζε να αποφύγει την κατά μέτωπο σύρραξη. Η πρωτοβουλία δεν ήταν άλλη από την πρόταση προς τη Σοβιετική Ένωση — μέσω του Δημητρώφ — για την ουδετεροποίηση της Ελλάδος υπό την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων και υπό την ευθύνη του ΟΗΕ. Ο Δημητρώφ συμφώνησε, όχι όμως και οι Σοβιετικοί. Αν και το κείμενο με την απόκριση της Μόσχας δεν έχει βρεθεί, στις 31 Δεκεμβρίου 1946 ο Ζαχαριάδης δυσανασχετούσε ότι «απάντηση για ουδετεροποίηση δεν έχουμε ακόμα»¹².

Είναι ενδεικτικό των προθέσεων του ΚΚΕ ότι αργότερα θα δημοσίευε επανειλημμένα τη θέση για ουδετερότητα της Ελλάδος, και ότι η ιδέα αυτή τέθηκε από τον Ζαχαριάδη τη στιγμή που «η παραπέρα εξέλιξη της πάλης... εξαρτάται όχι μόνο από τις εσωτερικές συνθήκες αλλά και από τις διεθνείς»¹³: δηλ. σε μια περίοδο που το ΚΚΕ δεν αποσκοπούσε στην ανοικτή εμφύλια σύρραξη. Όποιοι και αν ήταν οι λόγοι για την αδιαφορία της Μόσχας, στις 10 Νοεμβρίου 1946 ο Ζαχαριάδης έλαβε από το Βελιγράδι τηλεγράφημα του Γιάννη Ιωαννίδη — συνδέσμου του ΚΚΕ με τα «αδελφά» κόμματα — σύμ-

10. Αρχεία Βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών (Foreign Office files: Public Record Office, Λονδίνο· εφεξής FO): FO (σειρά) 371/τ. 58838 (έγγραφο) R8579, R8781, R9160, R9378, R9380: Νόρτον προς FO, 6, 10, 12, 18, και 20 Ιουνίου 1946· FO 371/58698 R9905: Νόρτον προς FO, 19 Ιουνίου 1946· ΚΚΕ, Ε.Κ., τ. VI, αρ. 760· Ριζοσπάστης, 12 Ιουνίου 1946· *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής* (εφεξής ΕΠΣΒ), τ. 126 (13 Μαΐου - 20 Ιουνίου 1946), Αθήνα 1946, 242-243.

11. Μ. Βαφειάδης, «Ομιλία πάνω στο Πρώτο Θέμα της Ημερήσιας Διάταξης», *Νέος Κόσμος*, αρ. 4-5 (Απρίλιος-Μάιος 1957), 52-53. Βλ. επίσης Ole L. Smith, «A turning point in the Greek Civil War, 1945-1949: The meeting between Zachariadis and Markos, July 1946», *Scandinavian Studies in Modern Greek* III (1979) 35-47.

12. «Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), επιμ. Φ. Ηλιού, *Αύγη*, 2 Δεκεμβρίου 1979: Τηλεγράφημα Ζαχαριάδη προς Δημητρώφ, 29 και 30 Αυγούστου 1946· υπόμνημα ΚΚΕ προς αδελφά κόμματα, 9 Αυγούστου 1946· τηλεγράφημα Ιωαννίδη προς Ζαχαριάδη, 10 Νοεμβρίου 1946· Ιωαννίδης προς Τσερβένκωφ, 21 Νοεμβρίου 1946· Ζαχαριάδης προς Ιωαννίδη, 31 Δεκεμβρίου 1946.

13. Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), *Αύγη*, 5 Δεκεμβρίου 1979: Υπόμνημα ΚΚΕ προς ΚΚ ΕΣΣΔ, Γιουγκοσλαβίας και Βουλγαρίας, 12 Σεπτεμβρίου 1946.

φωνα με το οποίο η γνώμη του Δημητρώφ («και των απάνω») (δηλ. της ΕΣΣΔ) ήταν ότι το ένοπλο κίνημα δεν έπρεπε να πάρει μεγάλη έκταση, και ότι το «κέντρο βάρους [πρέπει] να είναι ο μαζικός λαϊκός πολιτικός αγώνας και να διατηρηθούν και οι πιο ελάχιστες νόμιμες δυνατότητες, ώστε να διατηρηθεί η σύνδεση του κόμματος με τις μάζες». Ο Ιωαννίδης διαβεβαίωσε τον Δημητρώφ ότι η «γραμμή [του] κόμματος συμπίπτει με [τις] υποδείξεις»¹⁴.

Όμως τον Φεβρουάριο του 1947, όταν είχε πλέον γίνει φανερό ότι η ειρηνευτική πλευρά της διπλής στρατηγικής δεν απέφερε καρπούς, σημειώθηκε μια περαιτέρω μεταστροφή στην πολιτική του ΚΚΕ. Από τον Ιανουάριο ως τον Απρίλιο του 1947, ο Ριζοσπάστης προέβλεπε τους όρους του ΚΚΕ και του ΕΑΜ για συμβιβασμό, μεταξύ των οποίων η ουδετερότητα της Ελλάδος υπό την αιγίδα του ΟΗΕ, συνεννόηση βάσει της έκθεσης της επίσημης Βρετανικής Κοινοβουλευτικής Αντιπροσωπείας του Αυγούστου 1946 και της μελλοντικής έκθεσης της Επιτροπής Έρευνας του ΟΗΕ, τη συμμετοχή του ΕΑΜ στην κυβέρνηση, και ελεύθερες εκλογές¹⁵. Ωστόσο στα μέσα Φεβρουαρίου 1947 το Πολιτικό Γραφείο της ΚΕ του κόμματος αποφάσισε, παράλληλα με την εκμετάλλευση των δυνατοτήτων νόμιμης δράσης, να ρίξει το κύριο βάρος στην ένοπλη πάλη. Μολονότι η μοναδική τεκμηρίωση αυτής της απόφασης βρίσκεται σε μεταγενέστερο υπόμνημα του Ζαχαριάδη προς τον Στάλιν¹⁶, ο αρχηγός του ΚΚΕ έμελλε σύντομα να δείξει ότι όντως διαγραφόταν μια σημαντική αλλαγή στη γραμμή του κόμματος. Τον Ιανουάριο ζήτησε από τον Στάλιν οικονομική βοήθεια, της οποίας οι πρώτες δόσεις ήταν καθ' οδόν στις αρχές Φεβρουαρίου. Την άνοιξη του 1947 το ΚΚΕ φάνηκε αισιόδοξο ότι ποσότητες υλικής βοήθειας θα στέλνονταν από τα «αδελφά» κράτη, και στις 4 Απριλίου, σε άρθρο του στον Ριζοσπάστη, ο Ζαχαριάδης προειδοποίησε ότι η αδιαλλαξία της κυβέρνησης δεν άφηνε στους κομμουνιστές «άλλο δρόμο απ' τη δυναμική αναμέτρηση»¹⁷.

Η σκλήρυνση της στάσης της ελληνικής κυβέρνησης διαπιστώνεται από πλείστα περιστατικά. Σύμφωνα με τα αρχεία του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών, οι εκκαθαρίσεις των δημοσίων υπηρεσιών από πραγματικούς ή κατά φαντασίαν αριστερούς συνεχίζονταν με αμείωτη ένταση, ενώ ορισμέ-

14. Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), *Αυγή*, 2 Δεκεμβρίου 1979: Ιωαννίδης προς Ζαχαριάδη, 10 Νοεμβρίου 1946.

15. Ριζοσπάστης, 22 και 23 Ιανουαρίου 1947· 6, 12 και 18 Φεβρουαρίου 1947· 1 και 23 Μαρτίου 1947· 4 Απριλίου 1947.

16. Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), *Αυγή*, 9 Δεκεμβρίου 1979: Υπόμνημα Ζαχαριάδη προς Στάλιν, 13 Μαΐου 1947.

17. Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), *Αυγή*, 7 και 9 Δεκεμβρίου 1979: Ζαχαριάδης προς Στάλιν, 12 Ιανουαρίου 1947· Ιωαννίδης προς Ζαχαριάδη, 1 Φεβρουαρίου 1947· Ιωαννίδης προς Μάρκο, 2 Απριλίου 1947· Ριζοσπάστης, 4 Απριλίου 1947.

νοι Λαϊκοί βουλευτές ζητούσαν τη λήψη μέτρων κατά των ηγετών του ΚΚΕ. Η δραστηριότητα των Εκτάκτων Στρατοδικείων είχε αυξηθεί σε τέτοιο βαθμό που ακόμη και το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών είχε «ενοχληθεί» από τις «υπέρμετρα αυστηρές» ποινές. Η καταστολή εντάθηκε ακόμη περισσότερο μετά τα τέλη Φεβρουαρίου, όταν ο Ναπολέων Ζέρβας ανέλαβε το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης: οι θανατικές ποινές τριπλασιάστηκαν, ενώ με διαταγή του πρώην αρχηγού του ΕΔΕΣ στις 4 Μαρτίου 1947 550 άτομα συνελήφθησαν στην περιοχή Αθήνας-Πειραιά και εξορίστηκαν ως ύποπτα παροχής βοήθειας προς τον ΔΣΕ¹⁸.

Τον Απρίλιο η ελληνική κυβέρνηση εξεδήλωσε την πρόθεση να φέρει σε δίκη τον αρχιστράτηγο του ΕΛΑΣ Στέφανο Σαράφη, εξόριστο από τον Σεπτέμβριο του 1946, υπό τις κατηγορίες του δοσιλογισμού και ηθικής αυτουργίας για κάποιο φόνο στη Δωρίδα το 1944. Η βρετανική κοινή γνώμη, αναφερόμενη στα 1922 και 1935, σχολίασε ότι «η παράδοση να εκτελούνται Στρατηγοί είναι από μακρόν καθιερωμένη στην Ελλάδα», ενώ η πρεσβεία στην Αθήνα θεώρησε τις κατηγορίες «γελοίες». Μάλλον αυτές οι διαμαρτυρίες οδήγησαν το ελληνικό Υπουργείο Δικαιοσύνης στην εγκατάλειψη των σχεδίων του¹⁹. Ταυτόχρονα οι πρεσβευτές των ΗΠΑ και της Βρετανίας στην Αθήνα ματαίωσαν την πρόθεση ειρσοεινός βουλευτών του Λαϊκού Κόμματος να φέρουν στη Βουλή πρόταση που θα έθετε το ΚΚΕ εκτός νόμου²⁰. Τέλος, τον Απρίλιο του 1947 η ελληνική κυβέρνηση έδωσε ένα ακόμη δείγμα της στάσης της με την έναρξη των πρώτων μεγάλων στρατιωτικών επιχειρήσεων κατά του ΔΣΕ. Ο σχεδιασμός τους ήταν αποτέλεσμα της επίσκεψης του Λόρδου Μοντγκόμερυ στην Αθήνα τον Δεκέμβριο του 1946, όταν ο Αρχηγός του Βρετανικού Αυτοκρατορικού Γενικού Επιτελείου «εξέφρασε την ισχυρή πεποίθησή του ότι όλες οι διαθέσιμες ελληνικές ένοπλες δυνάμεις πρέπει αμέσως να στρα-

18. FO 371/67090 R662: Νόρτον προς Μπέβιν, 9 Ιανουαρίου 1947· FO 371/66994 R185: FO προς Dominions, 14 Ιανουαρίου 1947· FO 371/67075 R7593: FO προς Πρεσβεία Αθήνας, 20 Ιουνίου 1947. Πλούσια στοιχεία για τις δραστηριότητες των Εκτάκτων Στρατοδικείων στα FO 371/67075 R2317, R5212, R7591, R7593. Βλ. επίσης τις αναφορές του Νόρτον προς FO στις 7 και 17 Φεβρουαρίου 1947 (FO 371/67049 R1795, R2248) και 4 Ιουνίου 1947 (FO 371/67143 R7902), και τις εκθέσεις της Βρετανικής Αστυνομικής Αποστολής, 19 Μαρτίου και 1 Απριλίου 1947 (FO 371/67049 R4126 και R5451). Επίσης, Foreign Relations of the United States (εφεξής FRUS) (1947) τ. V, 102-103: ΜακΒέη προς Μάρσαλλ, 7 Μαρτίου 1947.

19. FO 371/67127A R5486: J. Parker προς C. Mayhew, 17 Απριλίου 1947· EAM Press Bulletin, 4 Απριλίου 1947· ό.π., R7900: Πρεσβεία Αθήνας προς FO, 31 Μαΐου και 8 Ιουλίου 1947.

20. ΕΠΣΒ (1947): τ. 130, 1210· FO 371/67003 R6547 και R6649: Νόρτον προς FO, 14 και 16 Μαΐου 1947· FO 371/67143 R7902: Νόρτον προς Μπέβιν, 4 Ιουνίου 1947· FO 371/67004 R8375: Νόρτον προς FO, 19 Ιουνίου 1947.

φούν προς το έργο της συντριβής των συμμοριτών στη Βόρεια Ελλάδα»²¹.

Εάν από την πλευρά της κυβέρνησης οι επιχειρήσεις προοιωνίζαν την κλιμάκωση της σύρραξης, την ίδια στιγμή ο Ζαχαριάδης έστρεψε το ΚΚΕ προς ανάλογη κατεύθυνση. Στις 17 Απριλίου 1947 ο αρχηγός του ΚΚΕ έστειλε στον Βαφειάδη οδηγίες σύμφωνα με τις οποίες ο σκοπός του ΔΣΕ ήταν να «απελευθερώσει» την Ελλάδα από την ξενική κατοχή και τον «μοναρχοφασισμό» και να εγκαθιδρύσει «λαϊκό δημοκρατικό καθεστώς». Προς αυτή την κατεύθυνση, ο Ζαχαριάδης πρότεινε τη διεξαγωγή τακτικού πολέμου με στόχο τη δημιουργία ελεύθερης περιοχής στη βόρεια Ελλάδα²². Η αποτυχία της ειρηνευτικής πλευράς της πολιτικής του ΚΚΕ σήμαινε ότι η μόνη διέξοδος από την ήττα ή την άνευ όρων παράδοση βρισκόταν στην κλιμάκωση της βίας με την ελπίδα ότι οι ιδεολογικοί σύμμαχοι του κόμματος — ιδίως η ΕΣΣΔ — θα πρόσφεραν την απαιτούμενη βοήθεια.

Ο Στάλιν σκεπτόταν διαφορετικά. Στο βαθμό που μπορεί να διερευνηθεί η πολιτική της ΕΣΣΔ, φαίνεται πως το Κρεμλίνο επεδίωκε την αναχίτηση της βρετανικής ηγεμονίας στην Ανατολική Μεσόγειο χωρίς να αφυπνίσει τις ΗΠΑ και, κυρίως, χωρίς να θέσει σε κίνδυνο τα κέρδη του στην Ανατολική Ευρώπη. Επειδή, συνεπώς, ένας γενικός ξεσηκωμός στην Ελλάδα ήταν αντίθετος προς τις στρατηγικές επιδιώξεις των Σοβιετικών²³, τον Απρίλιο του 1947 ο Ζαχαριάδης προσπάθησε να φέρει τον Στάλιν προ διλήμματος: είτε να στρέψει την πλάτη του προς το ΚΚΕ, διακινδυνεύοντας τη φυσική του εξόντωση και την απώλεια κομμουνιστικής επιρροής στην Ελλάδα, είτε αρχικά να ευλογήσει την επιθετικότητα του ΚΚΕ και μετά να χειρισθεί την κατάσταση με τέτοιο τρόπο ώστε να μη λάβει τέτοια έκταση που θα οδηγούσε σε πιθανή σύρραξη με τη Δύση. Η συνέχεια των γεγονότων δηλώνει ότι ο Στάλιν επέλεξε το δεύτερο, προσπαθώντας παράλληλα, μαζί με το ΚΚΕ, να επιτύχει μια πολιτική διευθέτηση του ελληνικού εμφυλίου πολέμου.

Τον Μάιο του 1947 ο Ζαχαριάδης πήγε στη Μόσχα για να συζητήσει τις προοπτικές του ΚΚΕ με τους Στάλιν, Μόλοτοβ και Ζντάνοβ. Ό,τι είναι γνωστό για τις επαφές αυτές προέρχεται από το υπόμνημά του προς τον Στάλιν με ημερομηνία 13 Μαΐου, κι ένα τηλεγράφημα του Ιωαννίδη προς τα μέλη του ΠΓ στην Αθήνα. Το υπόμνημα ανέφερε την απόφαση για προτεραιότητα

21. FO 371/58718 R18217: Νόρτον προς FO, 12 Δεκεμβρίου 1946. Βλ. επίσης ό.π., R18337: Νόρτον προς FO, 14 Δεκεμβρίου 1946· Lord Montgomery, *The memoirs of the viscount Field-Marshal Montgomery of Alamein*, Λονδίνο 1958, 427-428.

22. Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), Αυγή, 11 Δεκεμβρίου 1979: Ζαχαριάδης προς Μάρκο, 17 Απριλίου 1947.

23. Για μια διεξοδική ανάλυση της εξέλιξης της πολιτικής του ΚΚΕ και του ρόλου της ΕΣΣΔ βλ. P. J. Stavrakis, ό.π., 101-126, 135-146.

στην ένοπλη πάλη και επανέλαβε τους όρους του ΚΚΕ για ειρήνευση: συμμετοχή του ΕΑΜ σε μια νέα κυβέρνηση, ανακωχή, γενική αμνηστία, ελεύθερες εκλογές, «πολιτική ίσης φιλίας απέναντι σ' όλες τις μεγάλες δυνάμεις και... εγγύηση για την ουδετερότητα της Ελλάδας υπό την αιγίδα του ΟΗΕ»²⁴. Ο Στάλιν μάλλον ενέκρινε τις επιδιώξεις του ΚΚΕ — ή τουλάχιστον δεν τις αποθάρρυνε — γιατί στις 4 Ιουνίου ο Ιωαννίδης τηλεγράφησε στην Αθήνα: «Τις τελευταίες βδομάδες ο Κούκος [Ζαχαριάδης] αντάμωσε με τον παππού [Στάλιν] όπου συζητήθηκαν αποτελεσματικά τα ζητήματά μας. Απ' τα αποτελέσματα των συζητήσεων αυτών πρέπει να είμαστε απόλυτα ικανοποιημένοι»²⁵.

Στην Αθήνα, εν τω μεταξύ, γίνονταν βολιδοσκοπήσεις γύρω από την πιθανότητα συμβιβασμού. Ύστερα από έμμεσες συνομιλίες μεταξύ του κόμματος του Βενιζέλου και του ΚΚΕ, ο πρωθυπουργός Δημήτριος Μάξιμος ζήτησε επίσημο σημείωμα με τις θέσεις της Αριστεράς. Μολονότι το ΚΚΕ θεωρούσε τις επαφές αυτές ως «μανούβρες» για να παρουσιασθεί η Αριστερά ως αδιάλλακτη και να δικαιολογηθούν νέα κατασταλτικά μέτρα²⁶, στις 24 Απριλίου το ΕΑΜ υπέβαλε στον Μάξιμο λεπτομερές υπόμνημα. Σ' αυτό διατυπωνόταν η άποψη ότι «πρωτίστη επιδίωξις... είναι η κατάπαυσις της ξένης επεμβάσεως» την οποία οι ΗΠΑ και η Βρετανία δικαιολογούσαν διά του μύθου της έξωθεν επιβουλής κατά της ελευθερίας της χώρας. Προς απόλπειψη τέτοιων φόβων, το ΕΑΜ πρότεινε την ουδετερότητα της Ελλάδος εντός των πλαισίων του ΟΗΕ, συνοδευόμενη από εγγυήσεις για την ακεραιότητα και ανεξαρτησία της: εφόσον το εθνικό συμφέρον διασφαλιζόταν κατ' αυτόν τον τρόπο, το πρόβλημα της χώρας θα γινόταν καθαρά πολιτικό και θα μπορούσε να λυθεί με συνεννόηση μεταξύ ελλήνων²⁷.

Ενώ δεν υπάρχει κανένα στοιχείο που να δηλώνει αμερικανική ή βρετανική αντίδραση στο υπόμνημα αυτό, ούτε και ο Μάξιμος έδωσε συνέχεια στο ζήτημα. Το ΚΚΕ και το ΕΑΜ επέμεναν στους όρους τους για συμμετοχή στην κυβέρνηση — ως τη μόνη εγγύηση για την τήρηση μιας πιθανής συμφωνίας τύπου Βάρκιζας, και ουδετερότητα — ως το μόνο μέσο για να πάψει η επέμβαση της Βρετανίας και των ΗΠΑ στην Ελλάδα. Λιγότερο ξεκάθαρα

24. Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), *Αιγή*, 14 Δεκεμβρίου 1979: Υπόμνημα Ζαχαριάδη προς Στάλιν, 13 Μαΐου 1947.

25. Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), *Αιγή*, 12 Δεκεμβρίου 1979: Ιωαννίδης προς μέλη ΠΓ (Αθήνα), 4 Ιουνίου 1947.

26. Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), *Αιγή*, 23 Ιανουαρίου 1980: Παρτσαλίδης προς Ιωαννίδη, 22 Απριλίου 1947· Ιωαννίδης προς Παρτσαλίδη, 23 Απριλίου 1947.

27. Γενικά Αρχεία του Κράτους (εφεξής ΓΑΚ): Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, (σειρά) Ε, (φάκελος) 55: Υπόμνημα του ΕΑΜ προς πρωθυπουργό Δημήτριο Μάξιμο, 24 Απριλίου 1947.

είναι τα κίνητρα του Μάξιμου και του Βενιζέλου. Πριν τα μέσα Μαρτίου ο πρωθυπουργός είχε βολιδοσκοπήσει το μέλος της ΚΕ του ΕΑΜ Μιχάλη Κύρκο, αλλά η εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν προφανώς έθεσε τέρμα στην ευχέρεια — ή στην επιθυμία — του για την εξεύρεση λύσης²⁸. Όντας λιγότερο αδιάλλακτοι από το Λαϊκό Κόμμα, ίσως ο Μάξιμος και ο Βενιζέλος πράγματι να ενδιαφέρθηκαν για τη δυνατότητα συμβιβασμού· ο Βενιζέλος, τουλάχιστον, σύμφωνα με τα βρετανικά αρχεία, «εχθρεύονταν τον Στρατηγό Ζέρβα και κατέκρινε τους Λαϊκούς»²⁹. Όποια, όμως, και αν ήταν η αντίδρασή τους στους όρους της Αριστεράς, το πρόβλημα ήταν το τί θα έλεγαν στους Λαϊκούς, στους Αμερικανούς και στους Βρετανούς. Η κυνική ερμηνεία ότι η κυβέρνηση επιθυμούσε να στρέψει την προσοχή της Αριστεράς μακριά από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις δεν υπόκειται σε καμιά τεκμηρίωση. Εκτός αυτού, το γεγονός ότι ο Βενιζέλος συνέχισε τις προσπάθειές του τον Μάιο δηλώνει ότι ορισμένοι από τους αντιπάλους του ΚΚΕ διακατέχονταν τουλάχιστον από επίμονη περιέργεια.

Εφόσον η θέση της Βρετανίας και των ΗΠΑ έναντι της προοπτικής συμβιβασμού στην Ελλάδα επρόκειτο να σκιάσει την πρωτοβουλία του Ιουλίου, η προδιάθεση των δύο χωρών χρήζει σύντομης αναφοράς. Στις 6 Μαΐου η προσοχή των Βρετανών στράφηκε σε μια δημόσια έκκληση του Γραφείου Μακεδονίας-Θράκης του ΕΑΜ προς όλες τις ελληνικές αρχές για τη σύγκληση «ειδικής σύσκεψης» που θα κατέληγε σε συνεννόηση για τον τερματισμό του πολέμου. Το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών θεώρησε την έκκληση «καλώς διατυπωμένη» και «λογική», αλλά την απέρριψε ως ανειλικρινή. Ο Ν. Τ. Μακάρθου, αξιωματούχος του υπεύθυνου για την Ελλάδα Τομέα Νοτίων Υποθέσεων, σχολίασε ότι «γνωρίζοντας την πολιτική αυτών που ελέγχουν το ΕΑΜ δεν μπορούμε να δώσουμε εμπιστοσύνη σ' αυτήν [την έκκληση], και δεν νομίζω, εκτός κι αν το ΕΑΜ [sic] καταθέσει τα όπλα του, ότι θα μπορούσαμε να συμβουλευτούμε την Ελληνική Κυβέρνηση να ενεργήσει επί του θέματος».

Ο Ραλφ Σέλμπυ, του ιδίου Τομέα, θεώρησε την έκκληση ως «άλλο ένα προπαγανδιστικό πυροστέγνημα του ΕΑΜ»³⁰. Οι απόψεις αυτές εναρμονίζονταν με την πρόσφατη απόφαση του βρετανικού Υπουργικού Συμβουλίου ότι, εφόσον η ήττα του ΔΣΕ ήταν «αναγκαία προϋπόθεση» για την αποκατάσταση

28. Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), *Αυγή*, 20 Ιανουαρίου 1980: απόσπασμα από τα αδημοσίευτα απομνημονεύματα του Μιχάλη Κύρκου.

29. FO 371/72240 R2576: Νόρτον προς Μπέβιν, 18 Φεβρουαρίου 1948: Ετήσια Έκθεση για την Ελλάδα, 1947.

30. FO 371/67003 R6474: Βρετανικό Προξενείο Θεσσαλονίκης προς Αθήνα, 14 Μαΐου 1947· Αθήνα προς FO, 14 Μαΐου 1947· Minutes (Σχόλια) των D. J. McCarthy και R. Selby, 15 και 16 Μαΐου 1947.

της τάξης στην Ελλάδα, οι στρατιωτικές επιχειρήσεις έπρεπε να «περατωθούν επιτυχώς»³¹. Πράγματι, όπως τηλεγράφησε στο Λονδίνο ο Βρετανός πρεσβευτής στην Αθήνα στις αρχές Ιουνίου 1947, «η μόνη δυνατή πορεία τη στιγμή αυτή» ήταν «η συνέχιση στρατιωτικών επιχειρήσεων, συνδυασμένη με την ενθάρρυνση της Ελληνικής Κυβέρνησης να τείνει έναν κάπως ασαφή κλάδο ελαίας»³².

Ο Βενιζέλος επέστρεψε με μια προσφορά όχι και τόσο ασαφή. Σε συνάντησή του με παράγοντες του ΕΑΜ στα μέσα Μαΐου, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης μίλησε για παράδοση των όπλων του ΔΣΕ υπό τον έλεγχο του ΟΗΕ, αποπομπή του Ζέρβα από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης, και εκλογές από κυβέρνηση ίσως υπό τον Πλαστήρα και με συμμετοχή σε αυτήν προσωπικοτήτων του ΕΑΜ. Ο Ιωαννίδης επέμενε ότι για να υπάρξει συνεννόηση με το ΚΚΕ, το ΕΑΜ πρέπει να συμμετάσχει στην κυβέρνηση³³. Ατυχώς για όλους, και ανεξάρτητα από τα κίνητρα του Βενιζέλου, ο Αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών Τζωρτζ Μάρσαλ στις επόμενες ημέρες τηλεγράφησε στις αμερικανικές αρχές στην Αθήνα ότι η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να περιλαμβάνει στελέχη ριζικώς αντίθετα προς οποιαδήποτε παραχώρηση ή συνδιαλλαγή με τους κομμουνιστές³⁴.

Την ίδια στιγμή προέκυψε το ζήτημα κατά πόσον το ΚΚΕ θα παρείχε υποστήριξη σε μια κυβέρνηση Κέντρου υπό τον Σοφούλη. Ένα φανερό εμπόδιο για το ΚΚΕ ήταν η εμπειρία του Νοεμβρίου 1945 - Μαρτίου 1946, όταν, παρά τις αγαθές προθέσεις του, ο ηγέτης των Φιλελευθέρων είχε αποτύχει να περιορίσει τον διωγμό κατά της Αριστεράς. Το δεύτερο εμπόδιο εμφανίστηκε στις 20 Ιουνίου 1947, με την υπογραφή της ελληνο-αμερικανικής συμφωνίας η οποία επέτρεπε στις ΗΠΑ να ελέγχουν τις ελληνικές υποθέσεις μέσω της εποπτείας της διάθεσης της αμερικανικής βοήθειας από τις ελληνικές αρχές. Ο Ιωαννίδης τηλεγράφησε στα μέλη του ΠΓ στην Αθήνα ότι ήταν αδιανόητο για το ΚΚΕ να στηρίξει μια κυβέρνηση που αποδέχεται ένα τέτοιο κείμενο, και ότι «ύστερα από το περσινό δίδαγμα με το πείραμα Σοφούλη σήμερα δεν μας επιτρέπονται τέτοιες δοκιμές». Παρά την φαινομενική αδιαλλαξία, όμως, είναι σημαντικό για τις εξελίξεις του Ιουλίου ότι το ΚΚΕ εξακολούθησε να κάνει διάκριση μεταξύ Δεξιάς και Κέντρου³⁵.

31. FO 371/67000 R2733: Σχόλια του C. Warner, 5 Μαρτίου 1947.

32. FO 371/67001 R7553: Νόρτον προς FO, 5 Ιουνίου 1947.

33. Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), *Αυγή*, 23 Ιανουαρίου 1980: Παρτσαλίδης προς Ιωαννίδη, 19 Μαΐου 1947, και Ιωαννίδης προς Παρτσαλίδη, 13 Ιουνίου 1947.

34. FRUS (1947): V, 219-224: Μάρσαλ προς Γκρίσσοβολντ, 11 Ιουλίου 1947.

35. Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), *Αυγή*, 23 Ιανουαρίου 1980: Ιωαννίδης προς Παρτσαλίδη, 24 Ιουνίου 1947.

Εφόσον, όμως, οι όροι του ΚΚΕ δεν εισακούονταν, ο Ζαχαριάδης αποφάσισε να πιέσει την κατάσταση ακόμη περισσότερο. Τον Ιούνιο του 1947, ένα μήνα μετά τις επαφές του στη Μόσχα, φαίνεται ότι τη Σοβιετική πρωτεύουσα επισκέφθηκε και το μέλος του ΠΓ Μιλτιάδης Πορφυρογένης³⁶. Ο σκοπός της επίσκεψής του παραμένει άγνωστος, αλλά προφανώς συζητήσε το περιεχόμενο του λόγου που θα εκφωνούσε στο Συνέδριο του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος στο Στρασβούργο. Εκεί, στις 27 Ιουνίου 1947, ο Πορφυρογένης ανακοίνωσε ότι «η αδιαλλαξία της αντίδρασης, ξένης και ντόπιας» υπαγόρευε «τη δημιουργία ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΜΕ ΔΙΚΗ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ», εκτός κι αν η άλλη πλευρά δεχόταν τους όρους του ΕΑΜ³⁷.

Μετρώντας τις αντιδράσεις στο λόγο του Πορφυρογένη, ο Αμερικανός πρεσβευτής στην Αθήνα Λίνκολν ΜακΒέη σημείωσε ότι μόνον ο Σοφούλης κατηγορούσε την κυβέρνηση και τη Δεξιά για το σημείο που είχαν φθάσει τα πράγματα³⁸. Προφανώς γι' αυτή τη στάση του το ΕΑΜ και το ΚΚΕ επέλεξαν τον Φιλελεύθερο ηγέτη ως αποδέκτη μιας πρωτοβουλίας που αποτελούσε αποφασιστική προσπάθεια εξεύρεσης συμβιβασμού πριν την εφαρμογή της απειλής του Στρασβούργου. Φαίνεται, ωστόσο, ότι προηγήθηκε μια προσωπική ενέργεια του Μιχάλη Κύρκου. Υπό την προοπτική εδαφικού διχασμού της χώρας, στα τέλη Ιουνίου — αρχές Ιουλίου ο Κύρκος επισκέφθηκε τον εκδότη του *Βήματος* Δημήτριο Λαμπράκη και του ζήτησε να δει τον Σοφούλη, στον οποίο ασκούσε επιρροή, και να τον παροτρύνει να αναλάβει την πρωθυπουργία. Ο Λαμπράκης συναντήθηκε με τον Σοφούλη, ο οποίος δέχθηκε. Ο Σοφούλης στη συνέχεια είδε τον πρωθυπουργό Μάξιμο και την επομένη τον βασιλιά Παύλο. Ο Κύρκος και ο Σοφούλης συναντήθηκαν αμέσως μετά την ακρόαση του δεύτερου με τον βασιλιά και, σύμφωνα με τα απομνημονεύματα του Κύρκου, ταραγμένος ο Σοφούλης του μετέφερε τα λόγια του Παύλου: «Κύριε Πρόεδρε συμμερίζομαι πλήρως τας απόψεις σας καθώς και του κ. Πρωθυπουργού. Δυστυχώς δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτε. Είναι πολύ αργά! Οι Αμερικανοί έχουν μπει πολύ βαθιά στο ελληνικό ζήτημα και ποτέ δεν θα δεχθούν λύση που να μπορεί να γίνει δεκτή και από τους άλλους. Το θεωρούν σαν ήττα δική τους»³⁹.

Άλλες πηγές επιβεβαιώνουν αρκετά σημεία των αναμνήσεων του Κύρκου.

36. Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), *Αυγή*, 15 Δεκεμβρίου 1979: Ζαχαριάδης προς Μπαράνοφ, 5 Ιουνίου 1947.

37. ΚΚΕ, Ε.Κ., τ. VI, 440-443: Λόγος του Μ. Πορφυρογένη στο Συνέδριο του ΚΚ Γαλλίας στο Στρασβούργο, 27 Ιουνίου 1947.

38. FRUS (1947): V, 225-226: ΜακΒέη προς Μάρσαλ, 11 Ιουλίου 1947.

39. Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), *Αυγή*, 22 Ιανουαρίου 1980: απόσπασμα από τα απομνημονεύματα του Μιχάλη Κύρκου.

Είναι σχεδόν βέβαιο ότι: ο Λαμπράκης, διαμεσολαβητής μεταξύ Κύρκου και Σοφούλη, ήταν υπέρ των διαπραγματεύσεων με το ΚΚΕ· ότι οι Αμερικανοί ήταν ενάντιοι προς κάθε συνδιαλλαγή με το ΚΚΕ και ότι επεδίωκαν την ήττα του ΔΣΕ για να αποδείξουν στους Σοβιετικούς τη σθεναρή στάση τους· και, τέλος, είναι βέβαιο ότι στις αρχές Ιουλίου 1947 ο Σοφούλης συναντήθηκε με τον Μάξιμο και τον βασιλιά Παύλο⁴⁰. Όμως τα πιο σημαντικά στοιχεία που μπορεί να εξαγάγει κανείς από τις αναμνήσεις του Κύρκου είναι, πρώτον, ότι η ακαμψία της αμερικανικής πολιτικής απειλούσε να торπιλίσει οποιαδήποτε ελληνική προσπάθεια, και, δεύτερον, ότι ο Σοφούλης εμφανίσθηκε δεκτικός.

II

Η ειρηνευτική πρωτοβουλία του ΚΚΕ τον Ιούλιο του 1947 μπορεί χάρη στα αμερικανικά και βρετανικά αρχεία να αναπλαστεί με σημαντικό βαθμό πιστότητας. Σύμφωνα με υπόμνημα της Βρετανικής Πρεσβείας στην Ουάσινγκτον προς το μερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών με ημερομηνία 16 Ιουλίου 1947, στις 8 Ιουλίου η Βρετανική Πρεσβεία στην Αθήνα ανέφερε στο Λονδίνο ότι επί αρκετές μέρες το ΚΚΕ πλησίαζε τον Σοφούλη επιζητώντας να καταλήξει σε συμφωνία μαζί του για το σχηματισμό νέας κυβέρνησης. Τέσσερις μέρες αργότερα, στις 12 Ιουλίου, ένας (ανώνυμος) απεσταλμένος του ΚΚΕ υπέβαλε προφορικά σε αντιπρόσωπο του κόμματος του Σοφούλη (μάλλον τον Κωνσταντίνο Ρέντη) τους ακόλουθους συγκεκριμένους όρους για μια συμφωνία:

(α) Διάλυση της Βουλής και σχηματισμός «άμιγώς κεντρώας» κυβέρνησης, δηλ. με πρωθυπουργό τον Σοφούλη και πολιτικούς σαν τον Πλαστήρα, τον Τσουδερό και τον Μυλωνά στις τάξεις της. «Το ΚΚΕ δεν πρότεινε τη συμμετοχή οποιουδήποτε κεντρο-αριστερού σαν τον Σοφιανόπουλο ή τον Σβώλο».

(β) Μετά τον σχηματισμό της, μια τέτοια κυβέρνηση θα κατέληγε σε συμφωνία με το ΚΚΕ βάσει των δικών της όρων, με την προϋπόθεση ότι οι όροι αυτοί θα στηρίζονταν σε προηγούμενες δημόσιες διακηρύξεις των Σοφούλη και Τσουδερού. Το ΚΚΕ ζητούσε ως βάση της συμφωνίας την από πολλού διακηρυχθείσα από τον Σοφούλη πολιτική κατευνασμού (γενική αμνηστία και εγγυήσεις για την ασφάλεια εκείνων που θα κατέθεταν τα όπλα τους),

40. FRUS (1947): V, 217, 250-252: ΜακΒέη προς Μάρσαλ, 9 και 21 Ιουλίου 1947· ό.π., 219-224: Μάρσαλ προς Γκρίσουολντ, 11 Ιουλίου 1947· FRUS (1947): IV, 547: Ράσελλ προς Άτσεσον, 27 Μαρτίου 1947· FO 371/67005 R10070: Υπόμνημα Βρετανικής Πρεσβείας (Ουάσινγκτον) προς Αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών, 16 Ιουλίου 1947.

σε συνδυασμό με την υπόσχεση νέων εκλογών με αναθεωρημένους καταλόγους όσο το δυνατό συντομότερα. Σε αντάλλαγμα, το ΚΚΕ θα έθετε τέρμα στο αντάρτικο.

(γ) Η συμφωνία αυτή να τεθεί υπό την εγγύηση του ΟΗΕ ή («συμμαχικών παραγόντων»)»⁴¹.

Σύμφωνα με τα αμερικανικά αρχεία, πριν τις 7 Ιουλίου ο Σοφούλης είχε ζητήσει τη συμβουλή του αμερικανού πρεσβευτή. Ο ηγέτης των Φιλελευθέρων διαβεβαίωσε τον Λίνκολν ΜακΒέη για τα αντικομμουνιστικά του αισθήματα, αλλά πίστευε πως κάποια απάντηση στο ΚΚΕ ήταν απαραίτητη ώστε να αποφύγει την κατηγορία ότι απέρριπτε έναν ειρηνικό διακανονισμό. Η απόκριση του ΜακΒέη ήταν κυνική. Τόσο ο ίδιος όσο και η κυβέρνηση των ΗΠΑ «δεν είχαν καμιά πρόθεση να αναμιχθούν στα εσωτερικά Ελληνικά πολιτικά πράγματα», αλλά ήταν πεπεισμένοι ότι «ο παρών ελιγμός του ΕΑΜ δεν μπορεί να θεωρηθεί χωριστά από [τη] γενική Κομμουνιστική εκστρατεία εναντίον της ανεξαρτησίας και εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδος». Γι' αυτό τον λόγο ο ΜακΒέη πρότεινε στον Σοφούλη να αναφέρει το θέμα στον Μάξιμο, ούτως ώστε «οι πατριωτικές κεφαλές... να συναντηθούν για να αποφασίσουν [μια] κοινή στάση εναντίον [των] εχθρών της Ελλάδος»⁴².

Τα αμερικανικά έγγραφα επιμένουν ότι ο Σοφούλης και ο Μάξιμος συμφώνησαν πως η μόνη δυνατή παραχώρηση προς τον ΔΣΕ θα ήταν μια αμνηστία υπό διεθνή εποπτεία αφού οι αντάρτες κατέθεταν τα όπλα τους. Κανείς από τους δύο δεν είχε ιδέα εάν οι κομμουνιστές θα το δέχονταν αυτό, αλλά ο Σοφούλης πρότεινε να εκμεταλλευθούν την ευκαιρία «ώστε να τους "ξεσκεπάσουμε" οριστικά»⁴³. Ο Φιλελεύθερος ηγέτης, ο οποίος από την επαύριο των εκλογών του Μαρτίου 1946 επέμενε να αναλάβει ο ίδιος την πρωθυπουργία για να εφαρμόσει πρόγραμμα κατευνασμού, ήταν αρκετά οξύνους για να υποπέσει στο ολέθριο σφάλμα του να παρουσιασθεί στους Αμερικανούς ως οτιδήποτε άλλο παρά πεισματικά αντίθετος προς τους όρους του ΚΚΕ. Εν τούτοις, οι συγκεκριμένοι όροι περιείχαν ένα μέγα προσωπικό δέλεαρ: σε ηλικία ογδονταεπτά ετών, ο Σοφούλης θα αναλάμβανε πρωθυπουργός μιας κυβέρνησης που ίσως κατόρθωνε να τερματίσει τον εμφύλιο. Αυτός είναι μάλλον ο λόγος που τα βρετανικά έγγραφα παρουσιάζουν μια διαφορετική συμπεριφορά του αρχηγού των Φιλελευθέρων και τείνουν να επιβεβαιώνουν τη μαρτυρία του Κύρκου ότι δεν ήταν αντίθετος προς την ανάληψη κάποιας πρωτοβουλίας.

41. FO 371/67005 R10070: Υπόμνημα Βρετανικής Πρεσβείας (Ουάσινγκτον) προς Αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών, 16 Ιουλίου 1947· FRUS (1947): V, 231-232; ΜακΒέη προς Μάρσαλ, 13 Ιουλίου 1947.

42. FRUS (1947): V, 213-214; ΜακΒέη προς Μάρσαλ, 7 Ιουλίου 1947.

43. Ό.π., 217; ΜακΒέη προς Μάρσαλ, 9 Ιουλίου 1947.

Το βρετανικό έγγραφο που αναφέρει τις επαφές μεταξύ του ΚΚΕ και του Σοφούλη και τους όρους των κομμουνιστών, αποκαλύπτει τα ακόλουθα: «Αναφέροντας τις παραπάνω πληροφορίες τις οποίες απέκτησε από απόρρητες πηγές, η Βρετανική Πρεσβεία στην Αθήνα προσθέτει ότι, σύμφωνα με περαιτέρω απόρρητες πληροφορίες που έλαβε, μαθαίνει ότι ο κ. Σοφούλης, ο οποίος είδε τον Βασιλέα στις 11 Ιουλίου, απεχόμισε τις πλέον δυσμενείς εντυπώσεις από την αδυναμία του Παύλου να κατανοήσει την παρούσα πολιτική κατάσταση ή να συλλάβει τη σοβαρότητά της. Η Πρεσβεία επισημαίνει ότι αυτό είναι πιθανό να καταστήσει τον κ. Σοφούλη περισσότερο δεκτικό από πριν στην προσέγγιση του ΚΚΕ»⁴⁴.

Είναι απολύτως πιθανό ότι ο Σοφούλης, παρά τα όσα φέρεται να είπε στον ΜακΒέη και τον Μάξιμο, δεν ήταν τόσο εχθρικός απέναντι στην έκκληση του ΚΚΕ όσο τον παρουσιάζουν τα αμερικανικά αρχεία. Το βρετανικό έγγραφο υπονοεί ότι αρχικά υπήρξε δεκτικός, και γι' αυτό ζήτησε ακρόαση από τον βασιλιά. Τί ειπώθηκε μεταξύ των δύο ανδρών δεν είναι άμεσα γνωστό, αλλά από τις αναμνήσεις του Κύρκου και την αντίδραση του Σοφούλη φαίνεται ότι συζήτησαν το ενδεχόμενο βασιλικής πρωτοβουλίας για τον σχηματισμό κυβέρνησης υπό τον Σοφούλη με σκοπό την κατάπαυση του εμφυλίου, και ότι ο Παύλος αρνήθηκε εξαιτίας της αναμενόμενης αντίδρασης του Λαϊκού Κόμματος και των Αμερικανών. Αυτή η υπόθεση ενισχύεται από μια απόρρητη αναφορά προς την Αμερικανική Πρεσβεία, σύμφωνα με την οποία ο Σοφούλης επέμεινε να αναλάβει την πρωθυπουργία αλλά ο βασιλιάς αρνήθηκε να προχωρήσει σε ένα τέτοιο βήμα «χωρίς τη συμβουλή και συγκατάθεση των υπευθύνων Υπουργών»⁴⁵.

Στο σημείο αυτό τα πράγματα περιπλέχθηκαν με την εμφάνιση ενός ακόμη διαμεσολαβητή. Στις 13 Ιουλίου η Βρετανική Πρεσβεία έλαβε μήνυμα από τον Τσουδερό ότι το ΚΚΕ είχε πλησιάσει και τον πρώην πρωθυπουργό, παραδίδοντάς του αντίγραφο του υπομνήματος που το ΕΑΜ είχε υποβάλει στον Μάξιμο στις 24 Απριλίου· χωρίς να πει τίποτε στους Αμερικανούς, ο Τσουδερός ζήτησε τη συμβουλή των Βρετανών. Ο Σύμβουλος της πρεσβείας Πάτρικ Ντ' Αρσύ Ράιλλυ του αποκρίθηκε ότι θα έπρεπε να πληροφορήσει την Αμερικανική Πρεσβεία, ώστε οι δύο κυβερνήσεις να συνεννοηθούν μεταξύ τους. Την επομένη ο Ράιλλυ είδε τον ΜακΒέη, ο οποίος για μια ακόμη φορά απέρριψε την προσφορά του ΚΚΕ και τόνισε ότι για να μη δημιουργήσει το θέμα διαφωνίες μεταξύ της Βρετανίας και των ΗΠΑ, οι δύο κυβερνήσεις

44. FO 371/67005 R10070: Υπόμνημα Βρετανικής Πρεσβείας (Ουάσινγκτον) προς Αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών, 16 Ιουλίου 1947.

45. FRUS (1947): V, 251, σημ. 2: ΜακΒέη προς Μάρσαλ, 15 Ιουλίου 1947.

έπρεπε να κινήσουν διαβουλεύσεις για μια κοινή απάντηση προς το ΚΚΕ⁴⁶.

Με τηλεγράφημά του προς την πρεσβεία στην Ουάσινγκτον στις 16 Ιουλίου, ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών Έρνεστ Μπέβιν ζήτησε την έναρξη επειγουσών συνομιλιών με το αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών. Είναι χαρακτηριστικό της στάσης των Βρετανών ότι αυτοί πήραν το ζήτημα στα σοβαρά. Ο Μπέβιν θεωρούσε ότι καμιά συμβουλή γύρω από την αλλαγή της ελληνικής κυβέρνησης δεν μπορούσε να δοθεί στον Τσουδερό πίσω από την πλάτη της υπάρχουσας κυβέρνησης, συνεπώς θα έπρεπε να ενημερωθεί ο Μάξιμος. Μολονότι ο Μπέβιν δεν αμφέβαλε για την «επικίνδυνη φύση» των προτάσεων του ΚΚΕ, πίστευε ότι για να το καταστήσουν αυτό σαφές στον Σοφούλη και στον Τσουδερό, και για να δουν τις αντιδράσεις τους, οι πρεσβείες στην Αθήνα έπρεπε να συζητήσουν ορισμένα σημεία με τους δύο έλληνες πολιτικούς. Τα σημεία αυτά αξίζουν εκτενή αναφορά επειδή μαρτυρούν ότι ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών δεν συμμεριζόταν πλήρως την αμερικανική αδιαφορία.

Πρώτον, ο Μπέβιν αναρωτήθηκε κατά πόσον ο βασιλιάς, ο οποίος θα έπρεπε να διατάξει την αποπομπή της κυβέρνησης και τη διάλυση της Βουλής, ήταν πρόθυμος να αναλάβει μια τέτοια πρωτοβουλία, και κατά πόσον αυτό «θα ήταν ανεκτό από την πλειοψηφία του Ελληνικού λαού και ιδιαίτερα από το Στρατό και τη Χωροφυλακή». Δεύτερον, μια γενική αμνηστία που θα συμπεριλάμβανε «καταδικασμένους φονιάδες και δοσιλόγους» θα είχε ως αποτέλεσμα βεντέττες και αντίποινα. Τρίτον, ήταν άραγε βέβαιο ότι νέες εκλογές θα έδιναν την πλειοψηφία στο Κέντρο; Τέλος, ο Μπέβιν αδυνατούσε να εννοήσει την αξία εγγυήσεων από τον ΟΗΕ ή τις Μεγάλες Δυνάμεις σε περίπτωση που το ΚΚΕ δεν έπαυε το αντάρτικο, ενώ, σε τελευταία ανάλυση, τέτοιες εγγυήσεις «θα άνοιγαν τον δρόμο για Σοβιετική ανάμιξη στα εσωτερικά της Ελλάδος». Η Βρετανική Πρεσβεία συνέταξε ένα υπόμνημα με όλα τα παραπάνω και το έστειλε αυθημερόν στο Αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών⁴⁷.

Η θέση της αμερικανικής κυβέρνησης δεν άφηγε το παραμικρό περιθώριο για περαιτέρω διαβουλεύσεις. Ήδη στις 11 Ιουλίου ο αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών Τζωρτζ Μάρσαλ είχε τηλεγραφήσει στις αμερικανικές αρχές στην Αθήνα ότι η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να περιλαμβάνει κόμματα της Δεξιάς, του Κέντρου και της Αριστεράς, «αλλά όχι τόσο αριστερά ώστε να είναι διατεθειμένη να κάνει παραχωρήσεις προς, ή συνδιαλλαγές με τους Κομ-

46. FO 371/67006 R10227: Ράιλλυ προς FO, 14 Ιουλίου 1947· FO 371/67005 R10070: Υπόμνημα Βρετανικής Πρεσβείας (Ουάσινγκτον) προς Αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών, 16 Ιουλίου 1947.

47. FO 371/67005 R10070: Υπόμνημα Βρετανικής Πρεσβείας (Ουάσινγκτον) προς Αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών, 16 Ιουλίου 1947.

μουνιστές»⁴⁸. Στις 18 Ιουλίου η απάντησή του στο μήνυμα του Μπέβιν διέλυσε κάθε αμφιβολία. Αν και ο Αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών δεν διαφωνούσε με το να τεθούν τα παραπάνω στους Τσουδερό και Σοφούλη, προτιμούσε «να τους πληροφορήσει πιο ωμά ότι οι προτάσεις του ΚΚΕ, αν και ηχούν δίκαιες, θεωρούνται από την Αμερικανική Κυβέρνηση ως ανειλικρινείς και επικίνδυνες, και ότι κατά την άποψή της, η θέση των Κομμουνιστών θα γινόταν πιο ισχυρή και οι μελλοντικές προσπάθειες να εξασφαλισθεί αποτελεσματική δράση από τον ΟΗΕ θα αποδυναμώνονταν αν οι προτάσεις παίρνονταν στα σοβαρά».

Ο Μάρσαλ διέταξε τον ΜακΒέη να μεταφέρει τις απόψεις αυτές στη βρετανική πρεσβεία, στον Σοφούλη και στον Τσουδερό⁴⁹. Τούτο δεν ήταν απαραίτητο στην περίπτωση του Σοφούλη, ο οποίος στις 18-19 Ιουλίου υιοθέτησε «μια ακραία αντικομμουνιστική γραμμή» και αναγνώρισε «την επιτακτική ανάγκη ενότητας έναντι του Κομμουνισμού». Ο ΜακΒέη καταχάρηκε και θεώρησε περιττό να του μεταφέρει την προειδοποίηση του Μάρσαλ⁵⁰. Ο Σοφούλης είχε προφανώς αναγνώσει τα σημεία των καιρών ότι ενόψει της ασφυκτικής παρουσίας των ΗΠΑ, έστω και ίχνος συμφιλιωτικών διαθέσεων έναντι του ΚΚΕ θα αποτελούσε χειρίστη υποθήκη για το όνειρο της πρωθυπουργίας.

Ο Τσουδερός σκεπτόταν διαφορετικά. Το ΚΚΕ είχε πλησιάσει τους δύο άνδρες χωριστά, και ενώ ο Σοφούλης είχε στραφεί προς τους Αμερικανούς, ο αγγλόφιλος Τσουδερός γύρευε αποκλειστικά τη συμβουλή των Βρετανών. Ο ΜακΒέη υποπευδύταν, μάλλον ορθά, ότι με την υποστήριξη του εκδότη του *Βήματος* Δημητρίου Λαμπράκη, ο Τσουδερός προσπαθούσε να εξασφαλίσει τις ευλογίες των Βρετανών ανεξάρτητα και εκ των προτέρων, και μετά να πείσει τον Σοφούλη να δεχθεί τις προτάσεις του ΚΚΕ. Κατά την άποψη του αμερικανού πρεσβευτή, ο Τσουδερός και ο Λαμπράκης ήλπιζαν ότι οι Φιλελεύθεροι θα μπορούσαν να «χρησιμοποιήσουν» το ΚΚΕ για να ρίξουν την κυβέρνηση, και στη συνέχεια να το ελέγξουν με πολιτικά μέσα⁵¹. Μια τέτοια σχέση μεταξύ Λαμπράκη και Τσουδερού φαίνεται ότι πράγματι υπήρξε. Σε σειρά άρθρων που δημοσίευσε στο *Βήμα* τον Απρίλιο του 1947, ο Τσουδερός εντόπιζε την αιτία των δεινών της χώρας κατά τρόπο που απηχούσε τις θέσεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ. Ο πρώην πρωθυπουργός πίστευε ότι η

48. FRUS (1947): V, 219-224: Μάρσαλ προς Γκρίσουολντ, 11 Ιουλίου 1947.

49. FRUS (1947): V, 243-244: Μάρσαλ προς Αμερικανική Πρεσβεία Αθήνας, 18 Ιουλίου 1947· FO 371/67005 R10191: Balfour προς FO, 18 Ιουλίου 1947.

50. FO 371/67005 R9991: Ράιλλυ προς FO, 20 Ιουλίου 1947· FRUS (1947): V, 250-252: ΜακΒέη προς Μάρσαλ, 21 Ιουλίου 1947.

51. FRUS (1947): V, 250-252: ΜακΒέη προς Μάρσαλ, 21 Ιουλίου 1947.

Αριστερά αντλούσε τη δύναμή της από την οικονομική και κοινωνική αποπείσια των μαζών και τους διωγμούς που ακολούθησαν τη συμφωνία της Βάρκιζας. Η ενδεδειγμένη λύση ήταν μια κυβέρνηση χωρίς τους Λαϊκούς και το ΚΚΕ, η οποία θα εξαπέλυε ειρηνική επίθεση κατά του Κομμουνισμού διά της οικονομικής ανασυγκρότησης, εργασίας για τους ανέργους, κοινωνική ασφάλιση για τους εργαζόμενους, και βελτίωση του επιπέδου ζωής και εκπαίδευσης. Βασική προϋπόθεση για όλα αυτά ήταν η διάλυση της Βουλής, όπου κυριαρχούσαν οι Λαϊκοί, κάτι που μόνο συμμαχική πίεση στον βασιλιά Παύλο μπορούσε να επιφέρει⁵².

Οι αξιόλογες απόψεις του Τσουδερού, που δεν απείχαν πολύ από τους όρους του ΚΚΕ, ουσιαστικά επιζητούσαν την επανάληψη του πειράματος Σοφούλη κατά το 1945-1946. Ωστόσο αυτό είχε εν πολλοίς ξεπεραστεί από την πορεία των γεγονότων μετά τον Μάρτιο του 1946. Πέρα από ορισμένες απτές δυσκολίες — π.χ. την εξασφάλιση αμεροληψίας από πλευράς μέσων και κατωτέρων κρατικών αρχών — ο Τσουδερός παρέλειψε να λάβει υπόψη του δύο θεμελιώδεις παραμέτρους: πρώτον, από την φύση του το Δόγμα Τρούμαν, και συνεπώς η αμερικανική πολιτική, ήταν αντίθετα προς παραχωρήσεις και συνδιαλλαγές με το ΚΚΕ· δεύτερον, πιθανή αποδοχή της πρότασής του θα αποτελούσε ισχυρό πλήγμα για το βρετανικό γόητρο, καθώς θα στρεφόταν έμμεσα κατά της ελληνικής πολιτικής της Βρετανίας από το 1945 και μετά, και θα δυσκόλευε ακόμη περισσότερο τη δικαιολόγηση της αμερικανικής επέμβασης.

Παρ' όλα αυτά, η απάντησή του στις θέσεις του Μπέβιν έδειξε ότι ο Τσουδερός ήταν αισιόδοξος. Στις 19 Ιουλίου είπε στον Ράιλλυ ότι υπολόγιζε σε ισχυρή πίεση της Βρετανίας και των ΗΠΑ προς τον βασιλιά για τη διάλυση της Βουλής: αν συμφωνούσε ο Παύλος, τότε ολόκληρη η χώρα θα δεχόταν τη νέα κατάσταση. Οι εκλογές μάλλον θα έδιναν και πάλι την πλειοψηφία στους Λαϊκούς, αλλά το Κέντρο θα ήταν αρκετά ισχυρό ώστε να διατηρήσει την ισορροπία μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς, ενώ «η παρουσία της τελευταίας στο Κοινοβούλιο θα ήταν μέγα κέρδος». Μια γενική αμνηστία θα ήταν δυνατή αν εξαίρουσε «καταδικασμένους φονιάδες» και δοσιλόγους. Ο Τσουδερός δεν οραματιζόταν ούτε μια συμφωνία μεταξύ του ΚΚΕ και μιας υποθετικής κυβέρνησης, ούτε μια νέα Βάρκιζα. Αντ' αυτού είπε στον Ράιλλυ ότι μόλις το ΚΚΕ προέβαινε σε έγκυρη δήλωση των όρων του, ο ΔΣΕ θα έπρεπε να κηρύξει ανακωχή. Τότε οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί θα ασκούσαν πίεση

52. ΓΑΚ: Αρχείο Τσουδερού, Ε (53): Translation of a series of five articles by M. Emm. Tsouderos, Former Prime Minister, published in *Vima* of 22nd to 26th April 1947, on the Internal Situation of Greece. Βλ. επίσης ό.π., Ε (49): A note on the Greek Question, χ.χ. [Μάρτιος;] [1947].

στον βασιλιά να διαλύσει τη Βουλή και να διορίσει νέα κυβέρνηση Κέντρου η οποία θα χορηγούσε αμνηστία και θα έδινε τριάντα μέρες στον ΔΣΕ για να καταθέσει τα όπλα. Σημαντικό, τέλος, είναι ότι ο Τσουδερός έθιξε την πιθανότητα συνεννόησης μεταξύ της Δύσης και του Στάλιν για την Ελλάδα. Όμως ο Ράιλλυ, που θεωρούσε την πρωτοβουλία του ΚΚΕ ως «προπέτασμα καπνού» για να επιφέρει σύγχυση στην παγκόσμια κοινή γνώμη, απάντησε ότι το Λονδίνο δεν μπορούσε να ασκήσει πίεση στον βασιλιά, ούτε να ενεργήσει ανεξάρτητα από την αμερικανική κυβέρνηση, της οποίας η θέση ήταν γνωστή και αμετακίνητη. Ο Τσουδερός δέχθηκε τις απόψεις του Ράιλλυ και έκλεισε τη συζήτηση με την ελπίδα ότι το ΚΚΕ δεν θα υπέβαλε γραπτώς αποδεκτούς όρους⁵³.

Η θέση του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών ενισχύει την άποψη ότι οι Βρετανοί ήταν λιγότερο αδιάλλακτοι από τους Αμερικανούς. Οι αξιωματούχοι του Τομέα Νοτίων Υποθέσεων ικανοποιήθηκαν από την απάντηση του Ράιλλυ προς τον Τσουδερό, αλλά ανησυχούσαν μήπως ο τελευταίος, σε περίπτωση που εξακολουθούσε να επιθυμεί διαπραγματεύσεις με τους κομμουνιστές, δεν ήταν «αρκετά έξυπνος ώστε να τους κερδίσει στο δικό τους παιχνίδι»· έτσι, διέταξαν τον Ράιλλυ να του πει να μεταφέρει τους όρους του ΚΚΕ στον πρωθυπουργό Μάξιμο⁵⁴. Στις 22 Ιουλίου ο Ράιλλυ ανέφερε ότι ο Σοφούλης συνάντησε τον Τσουδερό και του επανέλαβε την απόφασή του να αποσχει από οποιαδήποτε κυβέρνηση που δεν θα είχε επιλέξει ο ίδιος ως πρωθυπουργός. Είναι φανερό ότι ο Σοφούλης προσπαθούσε να διατηρήσει για τον εαυτό του την εικόνα του μόνου πολιτικού περιωπής που δεν είχε εκθεθεί στα μάτια της Αριστεράς και ικανού να παρουσιάσει ένα εναλλακτικό πρόγραμμα: γι' αυτό άλλωστε και επέμενε στον αποκλεισμό των Λαϊκών από ένα τέτοιο κυβερνητικό σχήμα. Έτσι, εφόσον την ίδια μέρα το ΚΚΕ αναμενόταν να παρουσιάσει επίσημους γραπτούς όρους, ο Σοφούλης και ο Τσουδερός συμφώνησαν να συναντηθούν εκ νέου για να συζητήσουν το επόμενο βήμα τους και, πιθανώς, να ζητήσουν νεώτερες συμβουλές από τον Ράιλλυ⁵⁵.

Όντας πιο ευέλικτοι από τους Αμερικανούς, οι αξιωματούχοι του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών θεώρησαν τη στάση του Σοφούλη «λογική», γιατί αν συμμετείχε σε κυβέρνηση συνασπισμού με τους Λαϊκούς, «χωρίς αμφιβολία θα έχανε μεγάλο μέρος της δύναμης της τωρινής ενδιάμεσης θέσης του». Παράλληλα, όμως, επειδή ήταν και πρακτικοί άνθρωποι, κατανοούσαν τις δυσκολίες σχηματισμού κυβέρνησης χωρίς το Λαϊκό Κόμμα, που κατείχε τα δύο τρίτα των βουλευτικών εδρών. Εν τούτοις, ήθελαν να φθάσει στα χέ-

53. FO 371/67005 R9991: Ράιλλυ προς FO, 20 Ιουλίου 1947.

54. FO 371/67005 R9991: Σχόλια των Warner και Wallinger, 23 Ιουλίου 1947.

55. FO 371/67005 R10068: Ράιλλυ προς FO, 22 Ιουλίου 1947.

ρια του Ράιλλυ γραπτό κείμενο με τις προτάσεις του ΚΚΕ: τρεις ανώτεροι διπλωμάτες (Κρίστοφερ Γουόρνερ, Τζέφρυ Γουόλιντζερ και Ντέιβιντ Μπάλφουρ) συμφώνησαν ότι «μέχρι να μελετήσουμε πράγματι τους όρους αυτών των προτάσεων, δεν βλέπω ότι μπορούμε να δώσουμε στον κ. Ράιλλυ επιπλέον συμβουλές από αυτές που του έχουμε ήδη δώσει»⁵⁶.

Στο σημείο αυτό, η κίνηση της ελληνικής κυβέρνησης να απαντήσει στην ομιλία του Πορφυρογένη στο Στρασβούργο με ένα κύμα συλλήψεων διέλυσε τις ελπίδες των κομμουνιστών και απομάκρυνε την πιθανότητα περαιτέρω εξελίξεων. Αρχίζοντας από τις 9 Ιουλίου, μέσα σε λίγες μέρες 13,751 άτομα πιάστηκαν στην περιοχή Αθήνας-Πειραιά και εξορίστηκαν στα νησιά με το πρόσχημα ότι το ΚΚΕ σχεδίαζε ένοπλη εξέγερση για τις 10 Ιουλίου. Οι συλλήψεις έγιναν με τέτοιο αδιάκριτο τρόπο ώστε, κατά την αμερικανική πρεσβεία, ακόμη και «πρόσωπα εγνωσμένων αντικομμουνιστικών απόψεων τέθηκαν υπό κράτηση»⁵⁷. Το ζήτημα θεωρήθηκε τόσο σοβαρό ώστε να συζητηθεί στη συνεδρίαση του βρετανικού υπουργικού συμβουλίου στις 15 Ιουλίου. Ο υφυπουργός Εξωτερικών Χέκτορ ΜακΝήλ διαβεβαίωσε τους συναδέλφους του ότι δεν είχε υπάρξει προσυνηνόηση της ελληνικής κυβέρνησης με την Βρετανία και τις ΗΠΑ, ενώ είναι γνωστό ότι στις 2 Ιουλίου ο Μάξιμος είχε λάβει άδεια από τους Αμερικανικούς να προβεί σε συλλήψεις⁵⁸.

Οι συλλήψεις των αρχών Ιουλίου 1947 επέδρασαν ως καταλύτης στις διαθέσεις των κομμουνιστών. Σε έκθεση του ΚΚΕ προς το ΚΚΣΕ στα μέσα του μήνα, το μέλος του ΠΓ Πέτρος Ρούσος διατύπωσε με ξεκάθαρους όρους την άποψη ότι με το μέτρο αυτό η κυβέρνηση έφραξε οριστικά τον δρόμο για περαιτέρω επαφές, και ότι το λαϊκό κίνημα δεν είχε άλλη επιλογή από την ένοπλη πάλη. Οι κινήσεις των ηγετών του Κέντρου θεωρούνταν ελιγμοί βιτρίνας, εάν όχι εσκεμμένη απάτη — ιδιαίτερα στην περίπτωση του Σοφούλη, ο οποίος την παραμονή των συλλήψεων «υποσχόταν πλαγίως στο ΕΑΜ πως

56. FO 371/67005 R9991: Σχόλια των Warner και Wallinger, 23 Ιουλίου 1947.

57. FRUS (1947): V, 260-261: ΜακΒέη προς Μάρσαλ, 24 Ιουλίου 1947· ό.π., 238-242: Υπόμνημα Αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών, 17 Ιουλίου 1947· ό.π., 218: ΜακΒέη προς Μάρσαλ, 10 Ιουλίου 1947· Ριζοσπάστης, 10, 11 και 15 Ιουλίου 1947· FO 371/67004 R9642: Ράιλλυ προς FO, 15 Ιουλίου 1947· FO 371/72240 R2576: Νόρτον προς Μπέβιν, 18 Φεβρουαρίου 1948: Ετήσια Έκθεση για την Ελλάδα, 1947· Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), Αυγή, 23 Δεκεμβρίου 1979: Αναστασιάδης προς Ιωαννίδη, 9 και 10 Ιουλίου 1947· Ιωαννίδης προς Μάρκο, 9 Ιουλίου 1947.

58. Αρχεία Βρετανικού Υπουργικού Συμβουλίου (Cabinet Papers), Λονδίνο, PRO: CAB 128/10/C.M. 61 (47), 15 Ιουλίου 1947· FRUS (1947): V, 208-209: ΜακΒέη προς Μάρσαλ, 2 Ιουλίου 1947· ό.π., 211: Μάρσαλ προς ΜακΒέη, 3 Ιουλίου 1947· FO 371/72240 R2576: Νόρτον προς Μπέβιν, 18 Φεβρουαρίου 1948: Ετήσια Έκθεση για την Ελλάδα, 1947.

θα έρθει σε επαφή με την κυβέρνηση για να συζητήσουν τη δυνατότητα μιας συμβιβαστικής διεξόδου». Κατά το ΚΚΕ, οι αντίπαλοί του ήταν πλέον πλήρως εξαρτημένοι από τις ΗΠΑ, ιδίως μετά τη συμφωνία της 20ής Ιουνίου, που καταστούσε τη χώρα αιχμή του αμερικανικού ιμπεριαλισμού κατά της ΕΣΣΔ. Ερμηνεύοντας τις συλλήψεις ως κατάφωρη άρνηση της κυβέρνησης να διαπραγματευθεί, το ΚΚΕ θα τραβούσε το δικό του δρόμο⁵⁹.

III

Με την εκτίμηση αυτή η ειρηνευτική προσπάθεια του ΚΚΕ τον Ιούλιο του 1947 έφθασε στο τέλος της. Επίσημο γραπτό κείμενο δεν επιδόθηκε στους Τσουδερό και Σοφούλη, πράγμα που με τη σειρά του έκλεισε το ζήτημα για τους δύο έλληνες πολιτικούς και το Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών. Στην πρωτοβουλία του ΚΚΕ υπήρχε μια φαινομενική αντίφαση που διευκόλυνε την απόρριψή της από τις ΗΠΑ. Ενώ ο απεσταλμένος του ΚΚΕ είχε πει στον Σοφούλη ότι οι κομμουνιστές ζητούσαν αμιγή κυβέρνηση Κέντρου χωρίς τη συμμετοχή του ΚΚΕ, το υπόμνημα προς Τσουδερό απαιτούσε τη συμμετοχή του ΕΑΜ. Ακόμη πιο αντιφατικό ήταν το διάγγελμα του ραδιοφωνικού σταθμού του ΔΣΕ στις 17 Ιουλίου, το οποίο ζητούσε τον σχηματισμό κυβέρνησης με συμμετοχή του ΕΑΜ, και αμέσως μετά διαβεβαίωνε ότι ο ΔΣΕ θεωρούσε απαραίτητη τη δημιουργία δικής του κυβέρνησης στα βουνά⁶⁰. Η εύκολη και ατεκμηρίωτη εξήγηση ότι το ΚΚΕ δεν είχε σαφή εικόνα των επιδιώξεών του, και ότι προσπαθούσε να συγγίσει τους πάντες, πρέπει να απορριφθεί. Το πιθανότερο είναι ότι οι συλλήψεις είχαν διαψεύσει τις προσδοκίες του κόμματος, γεγονός που επέβαλε τη συμμετοχή του ΕΑΜ στην κυβέρνηση ως εχέγγυο για την τήρηση πιθανής συμφωνίας. Όσο για την απειλή δημιουργίας κυβέρνησης στα βουνά, το ΚΚΕ φαίνονταν αποφασισμένο να φέρει τους αντιπάλους του αντιμέτωπους με την πραγματικότητα και να ενισχύσει κατ' αυτό τον τρόπο τη βαρύτητα των προτάσεών του. Επίσης, εφόσον οι στρατιωτικές επιχειρήσεις βρίσκονταν σε πλήρη εξέλιξη το καλοκαίρι του 1947, οι αρχηγοί του ΔΣΕ πιθανώς ήθελαν να ενισχύσουν το ηθικό των ανταρτών με διαγγέλματα ότι το ΚΚΕ ξέρει πού βαδίζει.

Πρέπει να τονισθεί ότι βασικό σκέλος της διπλής στρατηγικής του ΚΚΕ το 1946-1947 (του οποίου υπολείμματα διαπιστώνονται καθ' όλη τη διάρκεια του εμφυλίου) ήταν η προσπάθεια εξεύρεσης ειρηνικής λύσης. Τούτο ήταν

59. Αρχεία ΚΚΕ (εσ.), *Αυγή*, 16 και 18 Δεκεμβρίου 1979: Γενική Έκθεση της ΚΕ του ΚΚΕ προς την ΚΕ του ΚΚΣΕ, Ιούλιος 1947.

60. FRUS (1947): V, 245-246: ΜακΒέη προς Μάρσαλ, 19 Ιουλίου 1947.

συνεπές προς το συμφέρον της ΕΣΣΔ να διατηρήσει κάποια επιρροή στην Ελλάδα μέσω ενός πολιτικού συμβιβασμού μάλλον παρά μιας στρατιωτικής νίκης του ΔΣΕ, για την οποία ο Στάλιν δεν είχε καμιά διάθεση να μεριμνήσει⁶¹. Στα πλαίσια αυτών των εσωτερικών και εξωτερικών συνθηκών, μετά την εξαγγελία του Στρασβούργου το ΚΚΕ ανέλαβε μια πρωτοβουλία η οποία απορρίφθηκε ασυζητητί από τις ΗΠΑ. Όπως συμβαίνει με όλες τις ειρηνευτικές πρωτοβουλίες του ΚΚΕ από τις αρχές του 1946, η ειλικρίνειά της δεν μπορεί να διαπιστωθεί εφόσον οι εκάστοτε αποδέκτες μονίμως αδιαφορούσαν ή κωλυσιεργούσαν. Η αντίφαση στην προσφορά του Ιουλίου 1947 χρησιμοποιήθηκε εκ των υστέρων από τους Αμερικανούς για να δικαιολογήσουν την αντίθεσή τους προς συμβιβαστικές λύσεις για την Ελλάδα.

Σε σύγκριση με τις ΗΠΑ, οι Βρετανοί φάνηκαν πιο ευέλικτοι. Αν και σκεπτικός έναντι της πιθανότητας συμβιβασμού βάσει των όρων του ΚΚΕ, ο Μπέβιν δίστασε να συμμερισθεί την απόλυτη εχθρότητα και αυταρχική στάση των Αμερικανών. Το ίδιο ισχύει και για τους υφισταμένους του, οι οποίοι επιθυμούσαν να λάβουν στα χέρια τους γραπτό κείμενο με τους όρους του ΚΚΕ. Διάφορα επιμέρους δεδομένα εξηγούν την αινιγματική αυτή στάση: οι Βρετανοί κατείχαν την απαιτούμενη εμπειρία να γνωρίζουν ότι μια κεντρικά κυβέρνηση στην Ελλάδα το 1947 δεν ισοδυναμούσε με την μπολσεβικοποίηση της χώρας· δεύτερον, η ευελιξία της Εργατικής κυβέρνησης του Κλέμεντ Άττλυ πιθανότατα οφειλόταν στην οξεία κριτική που αντιμετώπιζε στη Βουλή των Κοινοτήτων για τη φιλική στάση της προς τις ΗΠΑ και την εχθρότητά της απέναντι στην ΕΣΣΔ· τέλος, ένα ακόμη κίνητρο υπήρξε η ακραία αντικομμουνιστική και αντισοβιετική υφή του Δόγματος Τρούμαν. Στην ετήσια έκθεσή της για το 1947 η βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα ερμήνευσε τις «επιφυλάξεις» της βρετανικής κυβέρνησης ως εξής: «Γενικότερα, η έντονη αντικομμουνιστική και αντισοβιετική γραμμή που δόθηκε στην Αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα έφερε σε δύσκολη θέση την Κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητος, η οποία τότε εβάλλετο από κοινοβουλευτικούς επικριτές για τη στάση της έναντι των Κυβερνήσεων των Ηνωμένων Πολιτειών και της Σοβιετικής Ένωσης. Πραγματικά, την περίοδο αυτή θα εξυπηρετούσε κάλλιστα την Κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητος να μπορούσε να αποσυρθεί από την Ελλάδα εντελώς»⁶².

Όμως, παρά τις επιφυλάξεις αυτές, ως το τέλος του καλοκαιριού του 1947 το θέμα έκλεισε οριστικά. Ο Τσουδερός δεν έτυχε να συναντήσει τον Μάξιμο για να του μεταφέρει τις προτάσεις του ΚΚΕ. Στις 30 Ιουλίου ο

61. P. J. Stavrakis, *ό.π.*, 154.

62. FO 371/72240 R2576: Νόρτον προς Μπέβιν, 18 Φεβρουαρίου 1948: Ετήσια Έκθεση για την Ελλάδα, 1947.

Ράιλλυ ανέφερε στο Λονδίνο ότι το θέμα «φαίνεται να είναι νεκρό», και τρεις εβδομάδες αργότερα ότι είναι «εντελώς νεκρό». Ο Τσουδερός είχε πλέον πάψει να του αποδίδει σημασία, ενώ το ίδιο το Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών λυπήθηκε που ο Ράιλλυ δεν βρήκε ο ίδιος την ευκαιρία να μιλήσει στον Μάξιμο. Στις αρχές Σεπτεμβρίου το θέμα αναφέρθηκε «ενταφιασθέν»⁶³.

Όσα ακολούθησαν μαρτυρούν ότι οι επαφές του Ιουλίου 1947 ήταν αποφασιστικό σημείο καμπής στην εξέλιξη του εμφυλίου πολέμου. Οι Αμερικανοί, ήδη εκνευρισμένοι από την ανικανότητα του Λαϊκού Κόμματος, φοβόντουσαν μήπως ο Σοφούλης αποτελούσε στο μέλλον δέκτη και άλλων κομμουνιστικών προτάσεων, αναδεικνυόμενος σε «Έλληνα Κερέσκυ»⁶⁴. Στις 4 Σεπτεμβρίου 1947 ο ηγέτης των Φιλελευθέρων υπέκυψε στον εκβιασμό του απεσταλμένου της Ουάσιγκτον Λού Χέντερσον, και αφού υπέβαλε γραπτή διαβεβαίωση των αντικομμουνιστικών του πεποιθήσεων και της πολιτικής «κατευνασμού» που επεδίωκε, τέθηκε επικεφαλής κυβέρνησης συνασπισμού στην οποία πλειοψηφούσε το Λαϊκό Κόμμα⁶⁵. Το ίδιο το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών διαπίστωσε ότι καμιά απολύτως προοπτική κατευνασμού δεν διαγραφόταν⁶⁶, ενώ το ΚΚΕ έχασε μια από τις δύο αστικές πολιτικές προσωπικότητες που ήταν διατεθειμένο να ανεχθεί. Λίγες μέρες μετά τη δημιουργία της κυβέρνησης Λαϊκών-Φιλελευθέρων, η Τρίτη Ολομέλεια της ΚΕ επισημοποίησε την απόφαση για ολική ρήξη με τη νομιμότητα. Τον Δεκέμβριο του 1947 το ΚΚΕ τέθηκε εκτός νόμου, ενώ την παραμονή Χριστουγέννων ιδρύθηκε η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση. Ο εμφύλιος ήταν πλέον ανοικτός και για τις δύο πλευρές, ωστόσο στην πολιτική του ΚΚΕ διασώθηκαν υπολείμματα της διπλής στρατηγικής. Τον Απρίλιο του 1948 οι κομμουνιστές επανέλαβαν σχεδόν κατά τον ίδιο τρόπο την ειρηνευτική πρωτοβουλία του Ιουλίου 1947, μόνο που τότε μοναδικός αποδέκτης είχε μείνει ο μοναχικός και αδύναμος Τσουδερός⁶⁷.

Η κίνηση του ΚΚΕ στα μέσα του 1947 εντάσσονταν στα πλαίσια της

63. FO 371/67006 R10513: Ράιλλυ προς FO, 30 Ιουλίου 1947· FO 371/67007 R11218: Ράιλλυ προς Wallinger, 22 Αυγούστου 1947, και Wallinger προς Ράιλλυ, 4 Σεπτεμβρίου 1947.

64. FRUS (1947): V, 9-11, 299-301: Μάρσαλ προς ΜακΒέη, 21 Ιανουαρίου 1947, και ΜακΒέη προς Μάρσαλ, 19 Αυγούστου 1947.

65. FO 371/72240 R2576: Νόρτον προς Μπέβιν, 18 Φεβρουαρίου 1948: Ετήσια Έκθεση για την Ελλάδα, 1947· FO 371/67007 R12591: Σημείωμα Σοφούλη προς Χέντερσον περί Πολιτικού Προγράμματος, 4 Σεπτεμβρίου 1947.

66. FO 371/67007 R12325, R11885, R12273: Σχόλια του D. Balfour, 2, 9, 10 και 11 Σεπτεμβρίου 1947.

67. FAK: Αρχείο Τσουδερού, Ε (54): Προϋποθέσεις διά την Κατάπαυσιν της Αιματοχυσίας, 2 Απριλίου 1948· FRUS (1948): IV, 80-81: Ράνκιν προς Μάρσαλ, 30 Απριλίου 1948.

διπλής στρατηγικής και εμφανίσθηκε στο μεταίχμιο της στροφής του κόμματος προς την ολική ρήξη: μετά την αποτυχία των ειρηνευτικών προσπαθειών το 1946-1947, το ΚΚΕ αποφάσισε την μετωπική σύγκρουση, αφού όμως πρώτα ανέλαβε μια σημαντική προσπάθεια. Ένα δεύτερο κίνητρο, και ασφαλώς ο λόγος για τον οποίο το ΚΚΕ επέλεξε τους Σοφούλη και Τσουδερό ως αποδέκτες των προτάσεών του, ήταν οι ενδείξεις ότι ίσως υπήρξε κάποια δυνατότητα συμβιβασμού. Μολονότι δεν έτρεφε καμιά ιδιαίτερη συμπάθεια προς το ΚΚΕ, από τα μέσα κιόλας του 1946 ο Σοφούλης ασκούσε δριμύτατη κριτική κατά του Λαϊκού Κόμματος και ζητούσε επιμόνως να αναλάβει πρωθυπουργός κυβέρνηση Φιλελευθέρων για να εφαρμόσει πρόγραμμα κατευνασμού. Οι απόψεις του Τσουδερού, έτσι όπως δημοσιεύθηκαν στο *Βήμα* τον Απρίλιο του 1947, μάλλον θα ικανοποίησαν το ΚΚΕ, μιας και συγγένευαν προς τις θέσεις του για τα αίτια της σύγκρουσης. Τέλος, ο Βενιζέλος όχι μόνο επέκρινε τους Λαϊκούς και τον Ζέρβα, αλλά την άνοιξη του 1947 βρισκόταν σε επαφή με την Αριστερά προτείνοντας δελεαστικούς όρους. Παρ' όλο που η συμπεριφορά του Σοφούλη παρουσιάζεται διαφορετική στα αμερικανικά απ' ό,τι στα βρετανικά αρχεία, φαίνεται ότι ο αρχηγός των Φιλελευθέρων παρουσίασε αδιάλλακτο αντικομμουνιστικό πρόσωπο στους Αμερικανούς για να μην τους γίνει αμετάκλητα δυσάρεστος και μειώσει έτσι τις ελπίδες του να αναλάβει πρωθυπουργός. Η πρωτοβουλία του ναυάγησε λόγω της αδιαλλαξίας των Αμερικανών και του βασιλιά Παύλου, ενώ η προσπάθεια του Τσουδερού ξεχάσθηκε επειδή μετά τις μαζικές συλλήψεις το ΚΚΕ δεν παρουσίασε επίσημους όρους.

Είναι δύσκολο — και ίσως άσκοπο — να κάνει κανείς προγνώσεις για το τί θα συνέβαινε αν οι αντίπαλοι του ΚΚΕ — στο εξωτερικό και την Ελλάδα — έπαιρναν στα σοβαρά τις προτάσεις του. Κάτι τέτοιο θα έμοιαζε με το πρόβλημα του Σέρλοκ Χολμς και του σκύλου που δεν γάβγισε εκείνη τη νύχτα — πώς δηλαδή να εξηγήσει κανείς αυτό που τελικά δεν συνέβη. Όπως υπενθυμίζει ο Τζων Λούις Γκάντις, η ιστορία έχει την κακή συνήθεια να αποδεικνύει κακούς προφήτες τόσο τους πρωταγωνιστές όσο και τους συγγραφείς της⁶⁸. Ας κλείσουμε, λοιπόν, επαναλαμβάνοντας, μαζί με τον Τζέφρυ Μπάρκλαφ, τα λόγια του Πωλ Βαλερύ, ότι αν η ιστορική εμπειρία μπορεί καθόλου να ληφθεί ως γνώμονας, η έκβαση του επεισοδίου θα μπορούσε να διαψεύσει κάθε προσδοκία και πρόγνωση⁶⁹.

68. J. L. Gaddis, *ό.π.*, 244.

69. G. Barraclough, *An Introduction to Contemporary History*, Λονδίνο 1967, 42. P. Valéry, *Collected Works*, τ. X, Λονδίνο 1962, 71, 113, 116, 126-127.